

“HƏR 100 NƏFƏRƏ 110 MOBİL ABUNƏÇİ DÜŞÜR”

“Bu gün ölkəmizdə İKT sektoru sürətlə inkişaf edir: əhalinin 70 %-i internet istifadəçisidir, 50 %-i isə genişzolaqlı xidmətlərdən istifadə edir, mobil rabitədə hər 100 nəfərə 110 mobil abunəçi düşür, “3G” və “4G” texnologiyaları tətbiq edilir”

Bu fikirlər rabitə və informasiya texnologiyaları naziri Əli Abbasovun “Bakutel-2013” 19-cu Azərbaycan Beynəlxalq Telekommunikasiya və İnformasiya Texnologiyaları Sərgi və Konfransının iştirakçılarına müraciətində öz əksini tapıb.

Nazir bildirib ki, ölkə əhalisi rəqəmli televiziya yayımı ilə əhatə olunub. “Elektron hökumət” həllərinin tətbiqi, vətəndaşlara təqdim olunan elektron xidmətlərin sayı və bu xidmətlərdən istifadə səviyyəsi artır. Kənd yaşayış məntəqələri də daxil olmaqla, bütün ölkə ərazisini əhatə edən fiber-optik infrastrukturun qurulması və “evlərə optika” prinsipi ilə yüksəksürətli genişzolaqlı internet xidmətlərindən istifadə imkanı yaradan layihənin həyata keçirilməsinə hazırlıq aparılır”.

Ə. Abbasovun fikrincə, Azərbaycan İKT-nin inkişaf səviyyəsinə görə inkişaf etmiş ölkələrlə inkişafda olan ölkələr arasında yer alır: “Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının qiymətləndirməsinə əsasən, Azərbaycan son 10 ildə İKT sahəsində dünya üzrə dinamik inkişaf edən ilk 10 ölkə sırasındadır. Dünya İqtisadi Forumunun 2013-cü il hesabatında Azərbaycan şəbəkə hazırlığı indeksinə görə 144 ölkə arasında 56-cı, internet istifadəçilərinin sayına görə isə Müstəqil Dövlətlər Birliyi və Mərkəzi Asiya ölkələri arasında 1-ci yeri tutub”.

“BU İL AZƏRBAYCANDA 5000-DƏN ÇOX QIZ ERKƏN EVLİLİKLƏRİN QURBANI OLUB”

Bu barədə Azərbaycanda 10 günlük missiya həyata keçirən BMT-nin qadınlara qarşı zorakılıq, onun səbəb nəticələri mövzusunda çalışan Xüsusi Məruzəçisi Raşida Mancu keçirdiyi mətbuat konfransında məlumat verib

O bildirib ki, missiya zamanı əsasən cənub bölgəsinə xas olan erkən, məcburi və qeyri-rəsmi evliliklərin sayının artması narahatçılıq doğuran məsələ kimi davamlı olaraq vurğulanıb: “Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin məlumatlarına görə, 2013-cü ildə 5000-dən çox qız uşağı erkən evliliklərin qurbanı olub. 2012-ci ildə isə bu rəqəm təxminən 4000 idi. Erkən evliliklərin hər bir fərd üçün müxtəlif səviyyələrdə, o cümlədən fiziki və mənəvi, təhsil yönümlü, sosial-iqtisadi, eləcə də qızların reproduktiv sağlamlıq baxımından ciddi ziyanları var.

Qadınlara qarşı Zorakılığın Bütün Növlərinin Ləğvi (CEDAW) üzrə Komitənin 2009-cu ildəki yekun müşahidələrində vurğulandığı kimi, bu cür evliliklərin qarşısının alınması, həmçinin bütün evliliklərin düzgün hüquqi qeydiyyatının təmin edilməsi üçün dövlət inkişaf etdirici tədbirləri, o cümlədən davamlı maarifləndirmə kampaniyalarını davam etdirməli, icmalarla və dini qurumlarla müvafiq işlər aparmalıdır”.

AZƏRBAYCANDA SON 20 İLDƏ KİŞİLƏRİN SAYI ÇOXALIB

*Son 20 il ərzində Azərbaycanda əhalinin ümumi sayı
1 milyon 916 min 500 nəfər artıb*

Bu barədə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən hazırlanan “Azərbaycan ailəsi Strategiyası”nda deyilir. Dekabrın 16-da “Azərbaycan ailəsi Strategiyası” layihəsinin ilkin müzakirəsi zamanı komitənin şöbə müdiri Aynur Veysəlova bildirib ki, 1993-cü ildə əhalinin sayı 7 milyon 440 min idisə, bu rəqəm 2013-cü ildə 9 milyon 356 min 500 nəfərə çatıb. O qeyd edib ki, son 20 ildə kişilərin

sayı sürətlə artıb və əhali arasında cinsi nisbət demək olar ki, bərabərləşib: “1993-cü ildə əhalinin 3 milyon 641 min 200 nəfəri (49 faizi) kişi, 3 milyon 798 min 800 nəfəri (51 faizi) qadın idisə, 2013-cü ildə əhalinin 4 milyon 648 min 800 nəfəri (49.7 faizi) kişi, 4 milyon 707 min 700 nəfəri (50.3 faizi) qadındır.

LATVİYA ORDENİNƏ LAYİQ GÖRÜLMÜŞDÜR

Latviya Prezidenti "Ocaq" Azərbaycan Mədəniyyəti Mərkəzinin başçısına ali dövlət mükafatı təqdim etmişdir

Noyabrın 18-də Riqada, Qarabaşlılar Evinə Latviyanın 95 illiyi şərəfinə ölkənin ali dövlət mükafatlarının təqdim olunması mərasimi keçirilmişdir. Latviya Prezidenti Andris Berziş görkəmli ictimai-siyasi xadimlərə ordenlər təqdim etmişdir.

Latviya Prezidenti yanında Milli Azlıqların Məsələləri üzrə Şuranın sədri, Riqə Klassik Gimnaziya-sının direktoru, "Ocaq" Azərbaycan Mədəniyyəti Mərkəzinin başçısı Roman Əliyev bu ölkə qarşısında xidmətlərinə görə IV dərəcəli Latviya ordeninə layiq görülmüşdür.

*Nigar Cəfərli,
AzərTAc-ın xüsusi müxbiri
Riqə*

UKRAYNA MİLLƏTLƏR ASSAMBLEYASININ SƏDRİ

Kiyevdə yaradılmış Ukrayna Millətlər Assambleyasına həmvətənimiz Rövşən Tağıyev başçılıq edir

Noyabrın 15-də Ukrayna Milli İnformasiya Agentliyinin (Ukrinform) mətbuat mərkəzində Ukrayna Millətlər Assambleyasının təqdimat mərasimi olmuşdur.

Assambleyanı diasporumuzun liderlərindən biri olan Rövşən Tağıyev, Ukrayna Yəhudi Forumunun prezidenti Arkadi Monastırski, "Tuqan Tel tatar evi" Ümumukrayna İctimai Təşkilatının (ÜİT) prezidenti Pyotr Şarafuddinov, Ukrayna Ural Xalqları İttifaqının prezidenti Nadejda Yesimiş, "Çirikli" Qaraçı Qadınlar Fondunun başçısı Yuliya Kondur, "Nasizmsiz Amerika" təşkilatının (ABŞ) prezidenti Leonid Bard və Ukraynanın birinci prezidenti Leonid Kravçuk təşkil etmişlər.

Tədbirdə Assambleyanın sədri, təsis şurası təsdiq edilmiş, fəaliyyətin əsas istiqamətlərinə dair qərarlar qəbul olunmuş, ölkədə yaşayan millətlərə aid məsələlər müzakirə edilmiş, onların inkişaf konsepsiyaları müəyyənləşdirilmişdir.

Bu yaxınlarda işə başlamış "Ukrayna Millətlər Assambleyası" Ümumukrayna Təşkilatı ölkə daxilində müxtəlif etnoslar arasında dostluq və həmrəyliyi möhkəmləndirmək, habelə onların hüquq və mənafelərini qorumaq vəzifəsini öhdəsinə götürür.

Bu barədə Ukrayna Millətlər Assambleyasının sədri seçilmiş Rövşən Tağıyev Ukrinformda keçirilmiş mətbuat konfransında məlumat vermişdir.

Onun sözlərinə görə, yeni təşkilat milli azlıqların müdafiəsi ilə əlaqədar qüvvədə olan qanunvericiliyə müəyyən dəyişikliklər edilməsi barədə kollegial təklifləri Ukrayna Parlamentinin və hökumətinin müzakirəsinə çıxarmaq niyyətindədir. Assambleya beynəlxalq birliklərlə əməkdaşlıq yollarını da axtarıb tapacaqdır.

Tədbirdə Ukrayna Prezidenti Administrasiyasının rəsmi şəxsləri, Ali Radanın deputatları, Azərbaycan Səfirliyinin birinci katibi Sübhan Hüseynli, Ukrayna Xarici İşlər Nazirliyinin, Kiyevdə akkreditə olunmuş diplomatik korpusun nümayəndələri, Ukraynanın və xarici ölkələrin jurnalistləri iştirak etmişlər.

“HƏMİŞƏ AZƏRBAYCANLI OLMUŞAM, BELƏ DƏ QALACAĞAM”

Ukraynali heykəltəraş Seyfəddin Qurbanovun əsərləri onun Azərbaycanla qirilmaz əlaqələrinə ən yaxşı sübutdur

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Siyaqut kəndində anadan olmuş Seyfəddin Əli oğlu Qurbanov artıq bir neçə onillikdir ki, Ukraynada yaşayır. Heykəltəraş, Ukraynanın Xalq Rəssamı, Xarkov Dövlət Dizayn və İncəsənət Akademiyasının heykəltəraşlıq kafedrasının müdiri və Xarkov vilayətinin fəxri vətəndaşıdır. Azərbaycanın və xarici ölkələrin çoxsaylı təltiflərinə, o cümlədən “Tərəqqi” medalına layiq görülmüşdür. 2006-cı ildə Bakıda keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayının nümayəndəsi olmuşdur. Üçüncü Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda iştirak etmiş Seyfəddin Qurbanov AzərTAc-a qısa müsahibə vermişdir.

- Seyfəddin müəllim, humanitar forumda iştirakınız barədə nə deyə bilərsiniz?

- Ən əvvəl onu deyim ki, insan yaddaşı seçicilik xüsusiyyətinə malikdir, inanın ki, Vətənə hər səfərim müəyyən mənada təkrarsız, unikal, parlaq təəssüratlar və pozitiv məqamlarla zəngin olur. Bu dəfə də belə oldu. Uzun illər ərzində Ukraynada yaşamağıma baxmayaraq, Vətənlə əlaqələrimi kəsmirəm, həmişə azərbaycanlı olmuşam, belə də qalacağam. Azərbaycandakı möhtəşəm dəyişikliklərə, həm respublikanın paytaxtında, həm də regionlarda baş verən müsbət yeniliklərə, infrastrukturun sürətli inkişafına ürəkdən sevinirəm, Azərbaycanın ən müxtəlif guşələrində müasir yaşayış binaları, sosial və idman təyinatlı obyektləri gördükdə qürur duyuram.

Forumla gəldikdə isə, azərbaycanlı və əcnəbi həmkarlarımla görüşdüm, təcrübə mübadiləsi etdik, yeni yaradıcılıq əlaqələri yarandı... Planlarım çoxdur. İstərdim ki, hamısının həyata keçirilməsinə macal tapım.

- Siz tişə ustasıdır, Azərbaycanın görkəmli övladları ilə bağlı sizin yaratdığınız abidələr, büstlər, heykəltəraşlıq kompozisiyaları Ukraynada da çox məşhurdur, onlar ölkənin bir sıra şəhərlərini bəzəyir. Xahiş edirəm, onlardan bir neçəsini oxuculara xatırladın.

- Ukraynada yaratdığım işlər arasında 2004-cü il

də Kiyev vilayətinin İrpen şəhərində görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın, 2006-cı ildə Ukrayna paytaxtında xalq şairi Səməd Vurğunun abidəsini, 2008-ci ildə Xarkov şəhərində Azərbaycanın milli qəhrəmanı Viktor Seryoginin xatirə lövhəsini, 2011-ci ildə Dnepropetrovsk vilayətində Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Mikayıl Ələkbərovun abidəsini xüsusi qeyd etmək istərdim.

2012-ci ildə Azərbaycanın Ukraynadakı səfirliyində Ulu Öndər Heydər Əliyevin büstü də mənim işimdir. Bu işə görə çox böyük qürur duyuram.

- Hazırda nə üzərində işləyirsiniz?

- İndi üzərində işlədiyim əsas layihələr arasında Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Fariz Səfərovun abidəsi xüsusi yer tutur. Qəhrəman həmyerlimizin abidəsi Xarkov şəhərində onun adını daşıyan bağda ucaldılacaqdır.

Sizə uğurlu və fəal iş, yeni yaradıcılıq ilhamı arzulayıram!

- Təşəkkür edirəm.

*Müsahibəni qələmə aldı:
Zeynal Ağazadə,
AzərTAc-ın xüsusi müxbiri*

BENİLÜKS AZƏRBAYCANLILARI KONQRESİNİN TƏŞƏBBÜSÜ İLƏ

Konqresin sifarişi ilə üzərində Azərbaycan Respublikasının prezidenti mərhum Heydər Əliyevin şəkli həkk olunmuş qol saatları hazırlanmışdır

Benilüks Azərbaycanlıları Konqresinin təşəbbüsü, “Caspian International Company Amsterdam” şirkətinin sponsorluğu ilə İsveçrənin WMC şirkətində üzərində Heydər Əliyevin şəkli həkk olunmuş qol saatları hazırlanmışdır.

Dekabrın 13-də Benilüks Azərbaycanlıları Konqresinin Amsterdamda yerləşən baş qərargahında saatın təqdimatı keçirilmişdir

SOCIO - PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF INNOVATIONS

*Eldar Shahgaldiyev**Khazar University- Baku, Azerbaijan*

As a new field of study “Innovation” is part of contemporary philosophical thought often grouped with social philosophy, philosophy of science and technology. More precisely, it is part of the science of praxeology. The prioritizing of science as a key part of national development strategy is supported by a number of academics¹ of the book as a prerequisite to the practice of social change, in accordance with the current developmental stage of the globalized world.

There is a large body of research dedicated to the **socio-philosophical analysis of innovation**, examining its genesis, structure and specific characteristics.² However, in general, there is insufficient attention paid to its most important aspect regarding the philosophy of its measurement. This aspect is its reflective nature, which reveals its place and role in the development of society through the established categorical scheme of philosophical methodology. A justified philosophical model of innovation requires at least the two essential conditions: recognition sequence of the innovation process and increased financial investment in science (as science is becoming more and more expensive). Thus, the economic

context of understanding innovation is crucial for each research project.

But what distinguishes philosophy of innovation? In our view, the attributes of philosophical analysis are always theoretical schemes – categorical and methodological which in turn can be set in the universal sense, including the praxeological. In philosophy the multiple facets of innovation (high tech, novelty, patenting, techno sphere, technological innovation, advanced technology, commercialized innovation, induced innovation, innovation creativity, innovative changes, etc.) create certain confusions in the determination of notional apparatus and concept dichotomy, object and purpose within the history of human activity and resources. “On the one hand, innovation represents continuity with the past. It is continuity in the sense that innovation is about novelty, an idea that was present in many forms before innovation took on a central place in representations, as we will see. It is also continuity in the sense that innovation is, to many, concerned with technological invention, which is a dominant understanding of what invention came to mean over time. However, on the other hand innovation is a break with the past in the sense that it suggests that invention per se is not enough. There has to be use and adoption of the invention, namely innovation, in order for benefits to accrue.”³ As this paper does not pursue to explicitly clarify the terminological polemics around “innovation”, or its genealogical outline (about which much has been written), we will only seek to support the arguments that innovations should be analyzed within their internal contextual and structural elements related to a certain time. Thus, “innovation” is now more all-embracing in terms of its internal constituents and consistent elements.

Today, innovations from the leading high-tech industries significantly penetrate society and culture. Enhanced application of ICT technologies, biotechnology and biomedicine, artificial intelligence and anthropomorphic robots,

new biometrical devices such as iris checks, sound wave measurements, sound editions and other features or security checks that have become part of immigration procedures, open up new horizons and norms for scientific research, as well as generating new ontology and global "communication hubs" for further research. The modern world has also begun to dismantle the philosophical dichotomy of subject / object, and calls for the new "unbundling meanings".

Modern philosophy of science and technology should encompass the major technological advances of post-industrial civilization and innovative industry. In its turn, the latter should move in the direction of maximally "pragmatic philosophy". Thus, the new field of study is generated at the intersection between biosocial and technology, more precisely, at the edge of the boundaries of "novelty" and "traditional". This is a new crossroads, where the alternative ontology and epistemological models are expanding the axiological and moral horizons. That is why, it is quite logical to assume that the modern philosophy of science and technology should also serve as an innovation philosophy.

However, the object of its study is not only *the phenomenon of modern technology* and "high-tech" developments, but the essence of both. In fact, as a type of active agent, innovation substantially transforms and changes the content of the old traditional philosophical problems and issues, at the same time more involving the human presence as the main vector of development, which is directed towards the soaring technological intervention in biosocial spheres. It is useful at this point to provide some models of philosophical interpretations related to the identification of content analysis of innovation for greater clarity.

Robert K. Merton, Jacques Ellul, and Mario Bunge⁴ are the outstanding representatives of philosophical analysts of technology who have also delved into the holistic and scientific evaluation of innovation phenomena. In the book "The Technological Society" (1964) J. Ellul described all technological innovations as "technique" tended to be applied to the global applications of the repeated cycles for gaining the certain final and successful goals. He wrote that "technique" for him is potentially applicable to any area of life and is always judged and modified by the criteria of efficiency. While describing

technology, Mario Bunge states that it is unfortunate that the philosophy of pragmatism has given us less. He describes the relations between technology and philosophy "in terms of inputs and outputs. On the output side, he notes the technology supplies system-theoretical-ontologies (i.e. conceptual systems of the nature of scientifically knowable object like the Bunge himself has produced in a multi-volume treatise)."⁵

Another *modern conceptual source of the subject* matter is the "The Ellul Forum" founded in 1988. It plays a crucial role in illustrating and debating around the research and analyses of innovations. It publishes the articles and results of discussions on innovations, the critique referring to the technological civilizations connected with new trends of the world development. Professor Erik Persson writes: "The pathologies of "extreme science" and "the science of the implausible" show up almost everywhere in today's scientific world, the most spectacularly, perhaps, in fields such as genetic engineering, embryonic stem cell research, cloning, nanotechnology, artificial intelligence (AI), and robotics with their outlandish discourses on such topics as the transformation of all living matter into "gray goo" through an out-of-control self-replicating nanoprocess ("the accident to end all accidents"), the selective killing of enemy populations through genetically engineered "nanoviruses", the cure of all illnesses through nanomedicaments or stem cell broths made on aborted fetuses, the cloning of human beings and the "uploading" of their minds into a computer's memory, or the future overshadowing and replacement of man by artificially hyper intelligent robots, just to mention a few popular themes of this kind. Evidently, also virtual reality and cyberspace must be included amongst the manifestations of "extreme science", exuding the typical odour of unrestrained technolatriy and pneumopathology"⁶ Technology is not an educational panacea. It is only a tool to help solve a broad based problem. We have to use technology rather than be used by it.⁷

Science, through its its historical development, can correct the "practical urgency of innovations" which is characterized by 3 types of changes in the scientific rationality followed by Stepin V.S. and Kuznetsova L.F: classical, non-classical and post-non classical rationality. They wrote: "the criteria for distinguishing them are: 1) The features of

organizational system of objects assimilated by science (simple systems, complex self-correcting, self-developing complex systems), 2) the inherent rationality of each type of system of ideals and standards of research (explanation, description, rationale, structure and construction of knowledge) and 3) the specifics of the philosophical and methodological reflections over the cognitive activity, ensuring the inclusion of scientific knowledge in their historical culture.”⁸

The methodology of scientific innovation constitutes the cornerstone for its perspective dimensions which includes three interrelated elements which are usually analyzed separately: (a) conditions for the effectiveness of innovation, (b) resources, models of commercialization of research, and (c) standards and risks of innovation.

Despite the abundance of existing interpretations about the socio-philosophical analyses of the **content and structure of innovation**, there are still some areas that require special attention from the scientists. Thus we believe that first of all, there should be a clear definition encompassing the universal scale of 'innovation', its demarcation lines to be consolidated into the most effective artificial integrity. Second the process of thought in innovation (observations, hypotheses, experiments, laws and theories) is not connected only with the diversity existing between the old and new or various speeds of scientific developments, but also with “commonalities” of modern innovations for all to bring the ends together. But would it be possible? On this point, Wayne E. Bundy writes: “It is fortunate, indeed, that the scientific method is not universally accepted and is rigidly followed perception for discovery in science and technology. Such blind obedience would help to assure the persistence of status quo, thereby decreasing the credibility of the technical world.”⁹

Third, not all innovations applied in the course of the global production turn "the thing" into "hot money", "speculative transactions", that is why a thorough theory of “risks and management of innovations” also need to be in place.

Fourth, the continuing changes of innovation have the increasing number of attractive features for its users such as improvement of social welfare, social and economic accelerations, and product-development activities and so on. It clearly needs to more precisely analyze and categorize the user and producer relations while

applying innovations. From this end, professor Eric Von Hippel quite justifiably writes that “if an electrician were to develop an improvement to the installation attributes of a switch, it would be considered a user-developed innovation”.¹⁰ This process will further inevitably need the establishment of “**democratizing the nature of innovation**”.

Future developments in the formation of new innovations will undoubtedly belong to the concept of transformation of biosphere into noosphere and emerging of artificial life of biosphere and global society in the 21st and 22nd centuries. In our opinion, this kind of systematic socio-natural approach to the changes of innovative processes will present itself as the most comprehensive method to interpret the socio-philosophical and epistemological analyses of the issue. Evidently, innovations usually turn to inherit some remarkable **metaphysical processes** of the history and one cannot contradict the following arguments and conclusions drawn by Mario Bunge: “1. The world is composed of things, that is, it is not simple, and it is not made of ideas or of shades of ideas; 2. Things get together in systems (composed of things in more or less close interaction), and some systems are fairly well isolated from others; 3. All things, all facts, all processes, whether in nature or in society, fit into objective stable patterns (laws); 4. Nothing comes out of nothing and nothing goes over into nothingness; 5. Determination is often multiple and probabilistic rather than simple or linear.”¹¹

Now, let us say a few words about the most debatable and **contradictory sides of innovation**. Techno genetic rationale usually contributes to the improvement of life conditions of the humanity. However, at the same time it also leads to global degradation of human biosphere facilitating to the arousal of artificial life. It is also connected with the modern contradictory market economy and its formative role in the technocratic society. Scientists should more rigorously combine their efforts on the humanistic approaches to new discoveries and innovative practices and more pragmatically focus on democratizing innovations and creativity in modern organizations.

1.Scharft, Robert Malden, MA, Blackwell Publishing, 2003: In philosophy of Technology: Technological Condition; Jacques Ellul, Robert K. Merton: The Technological Society, 1964,

Vintage; Степин В.С., Кузнецова Л.Ф.: Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации. М., 1994 (in Russian); Benoit Godin: Innovation: The History of a Category (Project on the Intellectual History of Innovation, Working paper Nr.1), Montreal, Quebec, Canada, 2008.

2. Collins, H. (2010). Tacit and explicit knowledge. Chicago: University of Chicago Press; Eric Von Hippel, Democratizing Innovation, The MIT press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2005, 204 p.; Lebedev SA, Kovlina Y. The philosophy of science and innovation. Moscow: Academic Project, Paradigm, 2012, 182 p.; Nordmann, A. (2011); The age of techno science. In A. Nordmann, H. Radder, & G. Schieman (Eds.), Science transformed? Debating claims of an epochal break (pp. 19–30). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press; Koepsell, D. R. (2000). The ontology of cyberspace. Philosophy, law, and the future of intellectual property. Chicago: Open Court; Layton, E. T. (1974). Technology as knowledge. Technology and Culture, 15(1), 31–41; Lea, D. (2008). The expansion and restructuring of intellectual property and its implications for the developing world. Ethical Theory and Moral Practice, 11(1), 37–60; Wayne M. Bundy Innovation, Creativity, and Discovery of Modern Organizations. Quorum Books, 88 Post Road West, Westport, CT 06881, Greenwood Publishing Group Inc., USA, 2002, 286 p.

3. Benoit Godin: "Innovation: The History of a Category" 385, rue Sherbrooke Est Montréal, Québec Canada H2X 1E3

Benoit.godin@ucs.inrs.ca. Project on the Intellectual History of Innovation. Working Paper No. 1, 2008, p.89.

4. Jacques Ellul, Robert K. Merton (Introduction) The Technological Society Paperback, 512 pages Published October 12th 1967 by Vintage (first published 1964); Bunge M. Technology as Applied Science, Technology and Culture 7, № 3 (Summer 1966); Bunge M. Philosophical Inputs and Outputs of Technology in Bugliarello and Doner, eds., History and Philosophy of Technology (1979). Expanded Tecnologia y Filosofía, chapter 13 In: Bunge M. Epistemologia (Barcelona: Anal, 1980) and others.

5. Scharff, Robert Malden: The Technological Condition In philosophy of Technology. MA,

Blackwell Publishing, 2003, p170.

6. Erik Persson: Cybergnosticism Triumphant? Towards an Ellulian Analysis of Cyberspace and Cybergaming. The Ellul Forum : Ellul in Scandinavia, Issue 43, Spring 2009, p.7, International Jacques Ellul Society, Berkeley, California, USA. www.ellul.org)

7. Postman, N., 1993; Technopoly: The Surrender of Culture to Technology. New York: Vintage Books. Source: The Ellul Forum : Jacques Ellul & Latin America, Issue 40, Fall 2007, p. , International Jacques Ellul Society, Berkeley, California, USA. www.ellul.org)

8. Степин В.С., Кузнецова Л.Ф. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации. М., 1994. "Научная рациональность в техногенной культуре: типы и историческая эволюция" 04.06. 2012, Moscow, 1994, с. 147–148, 170–172 (in Russian)

9. Wayne M. Bundy Innovation, Creativity, and Discovery of Modern Organizations. Quorum Books, 88 Post Road West, Westport, CT 06881, Greenwood Publishing Group Inc., USA, 2002, p.125

10. Eric Von Hippel, Democratizing Innovation, The MIT press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2005, p.3

11. Mario Bunge: Philosophical Inputs and Outputs of Technology. In In philosophy of Technology. The Technological Condition. Scharff, Robert Malden. MA, Blackwell Publishing, 2003, p176.

Author's biography

Eldar Shahgaldiyev is Associate Professor at Khazar University, Head of Division of Graduate Studies and Research, and Associate Vice Rector. He joined Khazar University in 1999 as an instructor in Sociology and Educational Psychology. Previously he was Editor of "Yurd", issued by the Office of the President of Republic of Azerbaijan, Supervisor of the Training & Staff Competency Department at McDermott, and a staff member at IOM Azerbaijan.

*Impact Azerbaijan,
Issue 18, December, 2013.*

İNGİLİS MAARİFÇİ REALİST ƏDƏBİYYATINDA SATİRA

Altuntac Məmmədova,

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu

Puritan mövqələrində duran ingilis maarifçilərindən fərqli olaraq ingilis maarifçiliyinin mütərəqqi cərəyanını təmsil edən yazıçıların yaradıcılığında satira janrı geniş inkişaf tapmışdı. Swift, Addison, Stil, Qey, Defo, Fildinq və başqa yazıçıların yaradıcılığında fərdiyyətçilik ruhunun hökm sürdüyü, alınıb-satılmayan heç bir şeyin olmadığı, qanunsuz sərvət toplamağın şərəf hesab edildiyi İngiltərə cəmiyyəti və dövlətinin eybəcərlikləri bütün çılpıqlığı ilə açıq göstərilirdi. Daniel Defo və Henri Fildinqin satirik əsərləri ictimai kəskinliyi və dərin ideya mündəricəsi ilə xüsusilə fərqlənirdi.

Defo ədəbi yaradıcılığa satirik şeirlərlə başlamışdı. "Xalis ingilis" (1701) adlı satirik poema-pamfleti isə ona ilk dəfə geniş şöhrət gətirən əsəri idi. Qısa müddət ərzində doqquz dəfə nəşr olunmuş poema konkret tarixi şəraitlə əlaqədar yazılmışdı.

1688-89-cu illərdə İngiltərədə baş vermiş, tarixçilərin "Şanlı inqilab" adlandırdıqları dövlət çevrilişindən sonra Hollandiya canişini Oranlı III Vilhelm İngiltərə kralı elan olunmuşdu. Köhnə Stüartlar sülaləsinin tərəfdarı olan zadəganlar daim onun hakimiyyəti əleyhinə çıxır, ölkənin milli mənafeyinin lazımınca müdafiə olunmadığını iddia edir, bunu kralın yadelli olması, xalis ingilis olmaması ilə əsaslandırır. Defo III Vilhelmə, yadelli olmasına baxmayaraq, pərəstiş edirdi. Defonun nəzərində o, konstitusiyalı burjuva quruluşunun təcəssümü idi. Buna görə də, krala qarşı hücumlara cavab olaraq, "Xalis ingilis" poemasını yazmışdı. (1, 15).

Poemada Defonun nəzərdən keçirdiyi əsas məsələ bu idi ki, ümumiyyətlə, ingilis qanının təmizliyindən danışmaq olarmı? İngilis milləti müxtəlif xalqların – anqlosaksların, danimarkalıların, normanların, fransızların, şotlandların qarışığından yaranmışdır. Aristokratlardan

isə heç danışmağa dəyməz, onların elə adları hər şeyi deyir: Dyüra, Sekvil, Delamir, Sevil, Monteçyü, Sesil, Moqun, Vir və sair. Bunların heç biri ingilis adı deyildir, ancaq bu adları daşıyanların hamısı per kimi yüksək zadəgan titulu daşıyır. Və bu titullar İngiltərədə xalis ingilislə dəlalat etmədiyinə görə zadəgan sinfinin hakimiyyət iddiası rədd edilirdi.

İngilis maarifçi ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçılardan olan rus alimi E. Kornilova yazır ki, "Bu pamflet Defonun demokratik görüşlərinin cəsarətli bir ifadəsi idi, zira, yazıçı bu əsərində təsdiq edirdi ki, adamların şəxsi keyfiyyət və xidmətləri bütün titullardan və "qan nəcabətindən" daha çox hörmətə layiqdir." (2,394-395) Əsər ingilis cəmiyyətinin əksər hissəsinin əhval-ruhiyyəsini ifadə etdiyinə görə oxucular arasında böyük müvəffəqiyyət qazanmışdı.

Defo on il ərzində nəşr etdirdiyi "Xülasə" (1704-1714; "Xülasə" qəzetin qısa adı idi, əslində belə adlanırdı: "Fransa və başqa Avropa ölkələrindəki işlərin xülasəsi". Qəzet sonra "İngilis millətinin işlərinin xülasəsi", daha sonra isə "Britaniya millətinin işlərinin xülasəsi" adlandırılmışdı) qəzetinin sonuncu - dördüncü səhifəsindəki yumor guşasında yüksək satirik ustalıqla dövrün ən müxtəlif qüsurlarına toxunurdu. Zadəgan əxlaqını məsxərəyə qoyan ədib yazırdı: "Zadəganın təhsilinə elmlər daxil edilməməlidir; o, ovçuluq dilini öyrənir – ona elə bu yaraşır; əsl centlmeni bundan tanımaq olar – o həmişə it damından danışır, atdan yaxşı baş çıxarır". Defo zadəganın başqa bir xislətini də onun öz dili ilə açıq göstərirdi: "Biz başqalarına pul ödəyirik ki, onlar gedib vuruşsunlar, bizim müharibədə heç bir işimiz yoxdur. Onlar vuruşurlar ki, torpaq ələ keçirsinlər – bizimə torpağımız var. Əsgərlər döyüşür, alimlər elmlə məşğul olur, ruhanilər moizə oxuyur – hamısı pul almaqdan ötrü, bizimə pulumuz var. Bizim işimiz odur ki, pullarımızı cıdırda, kart oyununda, meyhanada xərcləyək." Yaxud, İngiltərənin seçki sistemini yazıçı belə lağa qoyurdu: seçicilərin səsini qazanmağa çalışan deputatlığa namizəd - mülkədar öz təsərrüfat müdirinə tapşırır ki, bütün icarədarların arvadlarını öpsün. Müdir onun tapşırığını yerinə yetirməyə başlayanda, kəndli qadınlar etiraz edirlər. Ona mülkədar özü kəndə gəlir və "fermer M.-in arvadını öpərək ağzına iki gineya qoyur ki, o sussun, əri isə mülkədarın lehinə səs versin." (3, 15-16).

"Konsolidator, yaxud Ayda müxtəlif əhvalatlar haqqında qeydlər. Ay dilindən tərcümə olunmuşdur" (1705) adlı məşhur fantastik satirasının ideyasını Defo XVII əsrin fransız yazıçısı Sirano de Berjerakdan əxz etsə də, əsərdə ingilis siyasi həyatının orijinal təsviri verilir. Konsolidator - hər qanadında beş yüzdən çox lələyi olan iki nəhəng qartalın üstündə duran minik ara-

basına bənzər bir məşındır. Hekayəçi də Aya İngiltərənin icmalar palatasınınəheqorik-təəssümü-olan bu məşınla düşür. Əsərin birinci hissəsində XVII əsrin vətəndaş müharibəsindən və burjuva inqilablarından, Aynsakinlərindən bəhs edilir.

Ayda da İngiltərədə olduğu kimi partiyaların mübarizəsi baş verir. Anqlıkan kilsəsinin tərəfdarları kimi düşünüən günəşpərəstlərlə Yerdəki puritanlara – dissidentlərə bənzər krolıanların mübarizəsini müəllif bütün təfsilatı ilə təsvir edir. Satiranın məqsədini Defo kitabın sonunda açıqlayır: onun fikrincə, müxtəlif puritan sektalarının nümayəndələri qüdrətli anqlıkan kilsəsinə qarşı durmaq iqtidarında olmaq üçün birləşərək vahid partiya təşkil etməlidirlər.

Satira janrında Fildinq daha çox məşhurlaşmışdı. Ədəbi fəaliyyətə dramaturq kimi başlayan Fildinq on il əzində bir-birindən janr müxtəlifliyi (əxlaq komediyası, ballada operası, fars, “məşq”, satirik komediya) ilə fərqlənən iyirmi altı səhnə əsəri yazmışdır. Dramaturji fəaliyyətinin son üç ilində isə “Don Kixot İngiltərədə” (“Don Quixote in England”, 1734), “Paskvin: dövrümüzə aid dramatik satira”(4) (“Pasquin: A dramatick satire on the times”, 1736) və “1736-cı ilin tarix təqvimi” (“The Historical Register for 1736”, 1737) kimi əsl siyasi mündəricəli satirik komediyalarını yaratmışdır. Ötən əsrin ingilis ədibi D.Lindsey yazırdı ki, “Fildinqin idealı yaşadığı cəmiyyətin maskasını yırtıb, iç üzünü göstərmək idi; yalan və fırıldaqçılıq bu cəmiyyət üçün təsadüfi hallar deyildi, onun əsərini təşkil edirdi.”(5).

Fildinqin yaradıcılığının əvvəlki illəri bu zirvəyə qalxması üçün əhəmiyyətli tramplin rolunu oynamışdı. “Qəhvəxana siyasətçisi, yaxud Hakim tələdə” (“The Coffee-House Politician; Rape upon Rape; or, the Justice Caught in his Own Trap”), “Templədən olan modabaz” (“The Temple Beau”), “Köhnə əxlaqsızlar” (“The Old Debauchees”) və bir çox başqa əsərləri o illərin məhsuludur. Həmin dövr yaradıcılığının da, əslində, kəskin satiradan xali olmadığına inanmaq üçün ən yaxşı əsərlərindən biri olan “Qəhvəxana siyasətçisi, yaxud Hakim tələdə” komediyasına nəzər salmaq kifayətdir. Pyesə nəzmlə yazdığı proloqda Fildinq böyük yunan satiriki Aristofanın ənənəsini xatırlayır. Bəyan edir ki, öz əsərində ədliyyə qılıncı ilə silahlanmış əclaf-ları, hakimiyyət libasına bürünmüş əxlaqsızlığı ifşa edəcəkdir.

Məzhəkənin əsas qəhrəmanı rüşvətxor, fırıldaqçı və qorxaq hakim Skuizemdir (hərfi mənası “zorla başqasından pul qoparan” deməkdir.) O, məzlumların zalımı, varlıların quludur. Həyatı boyu rəhbər tutduğu prinsiplər bunlardır: “Əgər siz günahlarınızı təmizə çıxarmaq üçün kifayət qədər varlı deyilsinizsə və qızılınız yoxdursa, onlara görə əziyyətinizlə haqq-hesab verməlisiniz”; “Qanun verənlər və icrasına nəzarət edənlər qanunlara tabe olmaya bilərlər”; “Qanun elə bir keçid məntəqəsidir ki, piyada oradan keçə bilməz; kareta gələndə isə – buyur, yollar açıqdır.” (6, X).

Əsas mənfi qəhrəmanlardan biri də zəngin və nadan tacir, qəzet mütaliəsinə və siyasi mövzularda

müləhizələr yürütməyə mübtəla olmuş Siyasətçidir. Siyasətə qoşulmaq üçün əsas peşəsindən əl çəkmiş iddialı insanların mənfi obrazları ingilis ədəbiyyatında Fildinqə qədər də yaradılmışdı. Lakin Fildinq qəhrəmanına bunu irad tutmur. O, Siyasətçini beynəlxalq məsələlərin xəyali araşdırmalarına qapılaraq Türkiyənin İngiltərəyə hücum edəcəyini iddia etdiyinə, lakin İngiltərə üçün ən böyük düşmənin Skuizemlər olduğunu görmədiyinə görə məsxərəyə qoyur.

Skuizem və Siyasətçi obrazları vasitəsilə Fildinq ingilis burjuaziyasının insafsızlığını, eqoizmini, rəzilliyini açıb göstərməyə müvəffəq olmuşdur. Hüquqşünas olan və dörd il əzində Vestminster şəhər məhkəməsində hakim vəzifəsində çalışan Fildinq İngiltərənin məhkəmə sistemini bürüyən korrupsiyaya dərinədən bələd idi və digər əsərlərində də yeri gəldikcə bu məsələyə toxunurdu. Vəkillik təsisatı haqqında da onun öz müləhizəsi var idi. Sançonun dili ilə deyirdi: “Bir düjün vəkilin arasından heç bir nəfər də vicdanlısını tapmaq olmaz.”(7, 133).

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, üç əsər – “Don Kixot İngiltərədə”(1734), “Paskvin”(1936) və “1736-cı ilin tarix təqvimi”(1737) Fildinqin ən kəskin satirik əsərləridir və bu kəskinliyi İngiltərənin həmin dövrdəki ictimai-siyasi şəraiti şərtləndirirdi. 1733-cü ildə baş nazir R.Uolpol sət maliyyə siyasətini daha da fəallaşdıraraq, vergilərin xeyli artırılmasını nəzərdə tutan “Aksiz haqqında qanun”u parlamentin müzakirəsinə verəndən sonra kütləvi etirazlar başlanmış, kraliça Karolina Uolpolu silahlı qüvvələri xalqın üstünə göndərməyə təhrik etsə də, o buna əməl etməmiş, qanun layihəsini geri çağırılmışdı.(8,14). Ancaq buna baxmayaraq, siyasi qarşudurma aradan qalxmamışdı. Maliyyəçilərin və iri torpaq sahiblərinin mənafeyini təmsil edən “kəndli partiyası”(country party) yaranmış və hökumətin, həmçinin istehza ilə “saray partiyası”(court party) adlandırılan hökumət partiyasının əleyhinə fəaliyyətə başlamışdı.

Yuxarıda adı çəkilən hər üç pyesində Fildinq “kəndli partiyası”nın mövqeyindən çıxış edirdi. Onun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirən Bernard Şounun söylədiyi kimi, “Fildinq öz dühasını o dövrdə öz apogeyinə çatmış parlament korrupsiyasının ifşasına və məhv olunmasına həsr etmişdi.”(9,17). Parlament seçkilərini, ingilis dövlətçiliyinin zahiri demokratizmini, ictimai quruluşu məsxərəyə qoyduğuna görə Fildinqin komediyaları bu gün yalnız tarixi maraq yox, həm də aktual siyasi maraq doğurur. Rus alim S. Mokulski yazır ki, “İngilis səhnəsində heç bir zaman – nə Fildinqdən əvvəl, nə də sonra İngiltərənin ictimai-siyasi quruluşu, bütün hakimiyyət sistemi onun son üç pyesində olduğu kimi belə qəzəblə, zəhərli sözlərlə, amansızcasına məsxərəyə qoyulmamışdır.”(10, XV).

Hər üç əsər janr inteqrasiyasının yaradıcı nəticəsi idi: onlarda ən müxtəlif dramatik formalar (məişət-əxlaq komediyası və fars, bürlesk və ballada operası) üzvi surətdə vəhdət təşkil edir, lakin dominant janr, şübhəsiz ki, siyasi satiradır. Bu dramatik pamfletlərin sinkretik xaraketri onların problematikasından doğur-

du: Fildinqin satirik hücumunun ictimai diapozonu xeyli genişlənməmişdi.

“Don Kixot İngiltərədə” pyesində parlament seçkiləri zamanı hökm sürən korrupsiya ifşa obyektini kimi götürülmüşdür. 1734-cü ildə bu məsələ olduqca aktual idi; bütün ingilis qəzetləri seçicilərin pulla ələ alınması, səslərin saxtalaşdırılması, parlamentə seçkilər dövründə baş verən hər cür sui-istifadə halları haqqında məlumatlarla dolu idi. Məhz elə bu seçkiqabağı hadisələr Fildinqi çoxdan yazıb kənara qoyduğu pyesi əlavələr etməklə tamamlamağa sövq etmişdi. Kiçik əyalət şəhərində seçkiqabağı ehtirası təsvir edən səhnələr əsərin ən koloritli və təsirli səhifələridir və eyni zamanda da elə bu səhnələrdə Fildinq satirasının işəedici gücü ən gərgin nöqtəsinə çatır. Əhatə dairəsi və təsir gücü tükənməz olan bu satira cəmiyyətin başqa bələlərini də qamçılamaqda davam edir. Əsərin ithaf hissəsində Fildinq sanki pyesinin dərin siyasi mənasını nəzərə çatdırmaq üçün yazır: “Ölkəni bürümüş korrupsiyanın xalqa gətirdiyi fəlakətlərin canlı təsviri tamaşaçılarda olduqca güclü və təsirli təəssürat oyada bilər.” (11, 123).

Don Kixotun dili ilə Fildinq İngiltərə ictimai-siyasi həyatının konkret, səciyyəvi cəhətləri, o cümlədən sosial bərabərsizlik, qanunvericiliyin qeyri-sosial istiqamətləri, cəmiyyətin yuxarı təbəqələrinin tüfeyli həyat forması, yoxsulların qəddarcasına istismar edilməsi haqqında fikirlərini bildirir: “Bir ətrafına bax! Həyat insanların əksəriyyətinə dilənçilikdən və bədbəxtçilikdən başqa nə verir? Yüksələn və pərəstiş obyektini olan hər bir şəxs buna yalnız başqa insanları tapdalamaqla nail olur”; “Bütün ölkələrdə həbsxana varlıların yox, yoxsulların məskənidir. Yoxsul varlıdan beş şilling oğurlasa, onu dərhal həbsxanaya göndərirlər, varlı adam isə minlərlə yoxsulu soysa da, öz evində rahat oturacaqdır.” İspaniyada olduğu kimi, İngiltərədə də Don Kixotun gözündən “heç nə qaçmır...”

Fildinqin “Paskvin” pyesi də, hər şeydən əvvəl, siyasi satiradır; ancaq burada ingilis cəmiyyəti bütünlükdə, hətta teatr da, tamaşaçılar da gülüş obyektidir. Dövrün ədəbi qaydalarına görə əsərin uzun adı da çox şeyi izah edir: “Paskvin. İki pyesin məşqindən ibarət olan dövrümüzə aid dramatik satira – “Seçkilər” sərlövhlə komediya və “Sağlam düşüncənin həyatı və ölümü” adlı faciə”; seçkilərin komediya olması və sağlam düşüncənin faciəyə gətirib çıxarması...

Əgər “Don Kixot İngiltərədə” pyesindəki seçkiqabağı səhnələrdə daha çox rüşvətçilikdən söhbət açılırdısa, “Paskvin”-in birinci hissəsində bütün seçkiqabağı təşviqatın mexanizmi və onun bütün sonrakı nəticələri tam çılpalığı ilə göstərilmişdir. Komediyanın məşqində iştirak edən dramaturq müəllifdən – öz rəqibindən soruşur: “Məgər sizin pyesinizdə rüşvətdən başqa bir şey yoxdur?” Müəllif cavab verir ki, “pyes dəqiqliklə həyatı əks etdirir.” (12, 162). Həqiqətən, oxucu pyesdə seçicilərin səslərinin necə pulla alındığının, vəzifə bazarında necə biabırçı alver getdiyinin, seçki prosedurları “texnologiya”-sının, hətta arvadının təhriki ilə şəhər bələdiyyəsinin sədri tərəfindən

“düzgün keçirilməyən” seçkilərin ləğv edilməsinin şahidi olur.

“Paskvin”-in ikinci pyesi – nəzmlə yazılmış “Sağlam düşüncənin həyatı və ölümü” faciə janrının bütün tələblərinə cavab verir. Pyesdə kraliçaların, saray əyanlarının obrazları yaradılmışdır, alleqorik fiqurlar, kabuslar iştirak edir. Yeni formanın arxasında yenə də həmin siyasi məzmun dururdu, həmin ictimai bələlər, qüsurlu hakimiyyət sistemi ifşa olunurdu. Əxlaqsız nazirlərin, pozğun ruhanilərin, cahil qanunvericilərin, şarlatan həkimlərin, mükafatlara layiq görülən əbləh şairlərin, cəmiyyəti tərbiyəsizləşdirən, simasızlaşdıran London əyləncələrinin cəsəratli, kəskin səhnə təcəssümü tamaşaçılarda elə dərin qəzəb və nifrət oyadırdı ki, onlar əsəri və aktyorları alqışlamağı belə unudurdular. (13, 112). Fildinqin qənaətinə, İngiltərədə qanunçuluq, din, incəsənət – bunların hamısı sağlam düşüncə ilə ziddiyyət təşkil edirdi. Lakin böyük maarifçi nikbin idi: sağlam düşüncəni müvəqqəti öldürmək olar, ancaq son məqamda onun ruhu cəhalət üzərində qələbə çalacaqdır.

Dramaturqun sonrakı pyesində – “1736-cı ilin tarix təqvimi”ndə də satira daha kəskin və güclü idi. S. Mokülskinin rəyincə, bu əsər Fildinqin sosial-siyasi dramaturgiyasının və bütünlükdə ingilis maarifçi ədəbiyyatının zirvəsini təşkil edir. (14, XVII). Həmin dövrdə İngiltərədə hər il ictimai və şəxsi həyatda baş verən maraqlı hadisələrdən ibarət illik təqvim nəşr olunurdu. Bu toplular məzmunuzluğu və siyasi prinsipsizliyi ilə fərqlənirdi. Fildinq də onlara rişxəndlə pyesini belə adlandırmışdı. Pyes guya 1736-cı ilin əlamətdar hadisələrini xronoloji qaydada əks etdirir, beş hissədən ibarətdir: siyasətçilər səhnəsi; kübar qadınlar səhnəsi; hərrac səhnəsi; teatr səhnəsi və “vətənpərvərlər” səhnəsi.

Siyasətçilər səhnəsi birbaşa Uolpol hökumətinin əleyhinə çevrilmişdi. Səhnədə beş nəfər siyasətçi Avropada vəziyyəti müzakirə etməyə başlayır, lakin tezliklə məlum olur ki, onlar beynəlxalq məsələlərdən qətiyyətlə baş çıxarmır və yalnız varlanmaq haqqında düşünürlər. Kübar qadınlar səhnəsində London qadınlarının yüngülbeyinliyi və İtaliya operalarına aludəçiliyi məsxərəyə qoyulur. Qrotesk formasında yazılmış hərrac səhnəsində “siyasi vicdanın qalığı”, “təvazökarlığın üç cəhəti”, “cəsurluq butulkası”, “təmiz vicdan” və digər “mal”lar satışı qoyulur. Lakin onların heç birisinə müştəri tapılmır. Üstündə dava-qırğın gedən yeganə “mal” - “sarayda vəzifə” olur. Komediya “vətənpərvərlər” səhnəsi ilə bitir. Cır-cındır içində olan dörd nəfər şərab içə-içə ölkənin ağır vəziyyətindən dərddli-dərddli danışıq və müxalifətə sədaqətli olduqlarına and içirlər. Fildinq özlərini vətənpərvər adlandıran siyasi həmfikirlərinin xırdaçılığını və tamahkarlığını görürdü. “Kəndli partiyası”ndan olan “vətənpərvər”lərə açdığı satira atəşi genişlənərək, ümumiyyətlə, saxta burjua vətənpərvərliyinə qarşı yönəlmişdi.

“1736-cı ilin tarix təqvimi” səhnə uğurlarına görə “Paskvin”i üstələmişdi, Fildinq artıq İngiltərənin ən

məşhur dramaturquna çevrilmişdi. Ümumiyyətlə, dramaturqun son üç pyesi İngiltərənin ictimai fikrində dərin təbəddülət doğurmuşdu. Ölkənin rəsmi dairələrinin və rəsmi mətbuatın Fildinqin siyasi zərbələrinə reaksiyası onun bu əsərlərlə hədəfə necə sərrast vurduguna dəlalət edirdi. “Siyasətdə macərə axtaran” təxəllüsü altında gizlənmiş bir müəllif hökumətyönlü “Daily Qazette” (“Gündəlik qəzet”) qəzetində dramaturqu və teatru hədələyirdi ki, əgər belə ruhda davam etsələr, onları böyük təhlükə gözləyir. O yazırdı: təəssüf ki, “Paskvin” və “Tarix təqvimi” əsərlərinin müəllifi Fransada yaşamır ki, onu tutub Bastiliyaya salasan. (15, 31).

Fildinqin satirik əsərləri arasında “Müasir lüğət” (“A Modern Dictionary”) pamfletindən bəhs edilməsə, böyük yazıçının satirik dühası haqqındakı mülahizələr natamam qalmış olar. Lüğətdə verilmiş əlli beş sözdən hər birinin “izah”ı ingilis cəmiyyətinin (bəlkə, ümumiyyətlə, insan cəmiyyətinin) bu və ya digər naqıslıyına açılan sərrast atəş idi. Bir neçə sözün “izah”ına nəzər yetirək: “BÖYÜKLÜK – cansız əşya haqqında işlədildə onun böyüklüyünü, insan haqqında işlədildə çox vaxt onun alçaqlığını və heçliyini bildirir”; “LƏYAQƏT – hakimiyyət, rütbə, sərvət”; “SƏFƏH – yoxsulluğu, vicdanlılığı, təmizliyi və sadəliyi özündə birləşdirən mürəkkəb anlayış”; “KAPİTAN, POLKOVNİK – üzərinə qara lentli(16) baş qoyulmuş kötük”; “GÖZƏL-LİK – qadını, adətən, məşuqə edən keyfiyyət”; “AL-ÇAQ, YARAMAZ – rəqib partiyanın üzvü”; “HEYVAN – bu söz ilə insanda düzlüyün və vicdanın olması nəzərdə tutulur; daha dar mənada “filosof” deməkdir”; “MİSKİN – 1200 nəfəri çıxmaq şərtilə Böyük Britaniyanın bütün əhalisi” və sair.(17, 262-264). “Müasir lüğət”i oxuyan oxucu onun bu gün də nə dərəcədə müasir olduğu üzərində düşünə bilər.

Xatırladılan təhlükəni çox gözləmək lazım gəlməmişdi. 1737-ci il iyunun 21-də kral “Senzura haqqında akt”ı imzaladı. Bu qanuna görə, teatrlar bundan sonra yalnız kral tərəfindən verilmiş lisenziyaya malik olduqları halda fəaliyyət göstərə bilərdilər. Bütün pyeslər qabaqcadan lord-kamergerin senzurasından keçməli idi. Dramaturqlara bundan sonra siyasi məsələlərə toxunmaq və səhnədə dövlət xadimlərinin obrazını yaratmaq qadağan olunurdu. (18, 317). Bu qanundan sonra iki teatrdan savayı Londonun bütün teatrları bağlandı. İngilis dramaturgiyası və teatru sonrakı bir neçə il ərzində dərin böhran keçirdi.

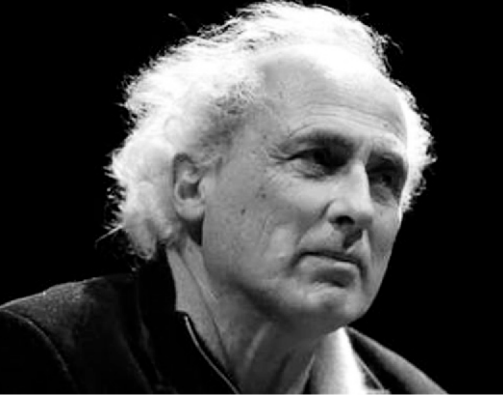
Satirik janrların qarşısına sədd çəkilsə də, bu sahədəki zəngin təcrübə ingilis teatrına və ədəbiyyatına güclü parodik-satirik bir cərəyan gətirdi və bu təcrübədən XIX əsrdə siyasi qrotesk ustaları olan Bayron, Dikens, Tekkery və Şou geniş istifadə etdilər. Ən əsası, həyat həqiqətlərinin inikasına əsaslanan və dövrün gerçəkliklərini bütün reallığı ilə əks etdirən bu əsərlər formalaşmaqda olan ingilis realist maarifçi ədəbiyyatının əhəmiyyətli bir qolunu təşkil edirdi və ingilis maarifçi realizminin bir ədəbi metod kimi təşəkkülündə mühüm rol oynayırdı.

1. Daniel Defoe. “The True-Born Englishman”. www.google.com
2. Kornilova E. Daniel Defo və onun “Robinzon Kruzonun macəraları” romanı. – Daniel Defo, “Robinzon Kruzonun həyatı” kitabında. B., 1958.
3. Нерсцова М. Даниель Дефо. М., 1960.
4. Fildinqin dövründə “paskvin” çoxişlənən söz idi. Son renessans dövründə papa Romasında işlənən “Paskvino” sözündən alınmışdı. XVI əsr italyan eruditi Kastelvetronun danışdığı rəvayətə görə, Roma küçələrinin birində körpünün altından tapılmış sınıq antik heykəli Paskvin adlandırılmışdılar, ona görə ki, burada məşhur dərzi, məzhəkəçi və hazırcavab bir şəxs olan Paskvinonun emalatxanası yerləşirdi. Elə o zamandan da meydanda qoyulmuş heykəl parçasına şəhərliləri əyləndirmək üçün satirik şeirlər, epiqramlar yazışdırmaq adət halını almışdı. Hətta, Paskvin ilə yaxınlıqda yerləşən Marforio adlı heykəl arasında “məzhəkə yarışı” keçirilirdi; Marforioya günün vacib məsələlərinə aid yazılı suallar verilir, Paskvin isə onlara adlarını gizli saxlayan müəlliflər vasitəsilə gülməli, kəskin epiqramlarla cavab verirdi. Beləliklə də, “paskvin” sözü İngiltərədə “kəskin satirik”, “pamfletçi” mənasında işlənirdi. “Paskvil” (həcv) sözü də “paskvin”dən törəmədir.
5. Линдсей Дж. Генри Фильдинг. Пер. с англ. – «Известия», 12/ X 1954.
6. Мокулский С. С. Генри Фильдинг – великий английский просветитель. – В кн: Генри Фильдинг, «Избранные произведения». Т. 1. М., 1954.
7. Фильдинг Г. Избранные произведения. В двух томах. Т. 1. М., 1954.
8. Henry Fielding. www.ruthnestvold.com/fielding
9. Головня И. В. Великий просветитель и гуманист Генри Фильдинг. М., 1954.
10. Мокулский С. С. Генри Фильдинг – великий английский просветитель. – В кн: Генри Фильдинг, «Избранные произведения». Т. 1. М., 1954.
11. Фильдинг Г. Избранные произведения. В двух томах. Т. 1. М., 1954.
12. Алексеев М. П. Английская литература. Очерки и исследования. М., 1991.
13. Роджерс П. Генри Фильдинг. М., 1984.
14. Мокулский С. С. Генри Фильдинг – великий английский просветитель. – В кн: Генри Фильдинг, «Избранные произведения». Т. 1. М., 1954.
15. Соколянский М. Г. (книга очерков). Киев, 1975.
16. Qara lent zabiti fərqləndirən əlamət idi.
17. Фильдинг Г. Избранные произведения. В двух томах. Т. 1. М., 1954.
18. Мокулский С. С. Генри Фильдинг – великий английский просветитель. – В кн: С. Мокульский, «О театре». М., 1963.

BUMERANQ

(Hekayə)

Stefano Benni

Stefano Benni müasir italyan yazıçısıdır. 1947-ci ildə İtaliyanın Boloniya şəhərində doğulub. "Yer Kürəsi" adlı ilk romanı 1994-cü ildə çapdan çıxmışdır. 1994-cü ildə "Feltrinelli" nəşriyyatında çap olunmuş, iyirmi yeddi hekayənin yer aldığı "Sonuncu göz yaşı" kitabında Stefano Benni televiziyanın insanlara kütləşdirici təsirini qrotesk üslubda lağa qoymuşdur. Müəllifi olduğu "Hürküdülmüş gülməli pəhləvanlar" kitabı əsasında 1998-ci ildə "Qoca heyvanlar üçün musiqi" filmi çəkilməmişdir. "La Repubblica", "Il manifesto", "Panorama" və digər italyan qəzetləri ilə əməkdaşlıq edir. Yaradıcılığı İtaliyanın bir neçə ədəbi mükafatına layiq görülmüşdür

Günlərin birində cənab Remo itinə nifrət etdi. Gönüqalın insan deyildi, amma arvadı öləndən sonra daxilində nələrsə çatladı. Bu dul kişinin yalnız bir iti qaldı. Mops-şnops it cinslərinin qarışığından yaranmış yarası qulaqlı bu qara kök it, hansısa bir topu və ya çubuğu atdıqda, cəld qaçıb geriye gətirdiyindən, Bumeranq sözünün qısaldılmış forması olan Bum adına layiq görülmüşdü.

Bir zamanlar cənab Remo və Bum birlikdə payı-piyadə gəzər, bəşəriyyətdən, heyvan dünyasından söhbət edər, Dekartdan tutmuş Lessiyə qədər bütün məsələləri müzakirə edər, qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşayırdılar. Daha danışmırdılar. Cənab kreslodə oturub, gözlərini boşluğa zilləyir, Bum isə sahibinin ayağına sərilib, sərhəd tanımayan sevgi dolu baxışlarla sahibinə baxırdı. Cənab Remo itin sədaqətli və etibarlı baxışlarına nifrət edirdi.

İtkilərdən, yalqızlıqdan, ağrılardan ibarət həyatda arabir quyruğunu yelləyən, sevincindən zingildəyən, ucu-bucağı görünməyən tüklü məhəbbətiylə boşalmış evi dolduran bu yöndəmsiz varlığın bu dəhşətli dünyada nə xeyri dəyə bilərdi?

Sahibi itini daha yemləmirdi. İki gün itini yeməksiz qoydu. Bum isə məhəbbətiylə sahibini tənəyə gətirirdi. Cənab Remo yemək üçün masa arxasında əyləşərkən, it heç nə istəmirdi, heç masaya da yaxınlaşmırdı. Maraqla sahibini izləyən Bumun gözlərindən bunu oxumaq olardı: "Sahibimin yemək yeməsi mənim üçün kifayətdir. Əgər sahibim doydusa, onda mən də toxam". Sahibi ağzını marçıldadıb yedikdə, Bumeranqın baxışları ülviləşirdi. Yemləmək zamanı gələndə isə, Bum cəld kasaya tərəf qaçmırdı, təmkinlə və minnətdarlıq duyğusuyla quyruğunu bulayır, sanki demək istəyirdi: "Əgər məni çörəklə sınağa çəkirsənsə, demək belə lazımdır. Yada saldığın üçün təşəkkür edirəm sənə, ey mənim sahibim".

Cənab Remo bəlkə də vicdan əzabından xəstələnmişdi. Hərərəti qalxdığından, Bum sahibinin yatağından ayrılmırdı. Gecə sayıqlayıb oyanan Remo sevgi dolu bərəlməmiş gözləriylə sahibinə baxan, qulaqlarını antena sayığı dimdik qaldırmış itini gördü. İt sanki deyirdi: "Əgər ölüm sənə yaxınlaşmağa cürət etsə, didim-didim parçalayaram ölümü, ey mənim sahibim". Vaxt ötdükcə cənab Remonun itin sonsuz sevgisinə nifrəti amansızcasına artırırdı. Dörd gün ərzində itini küçədə gəzdirmədi.

Cümə günü Bum eyvanın qapısını araladı və içəri keçib, utana-utana sidiyini boşaltdı. Maddələr mübadiləsi iyirmi damcı sidik ifrazıyla, mədəsini boşaltması isə noxud dənəsi boyda nəcislə

məhdudlaşdı. İt ulamırdı, hansı vəziyyətdə olduğunu sahibinə heç zaman bildirmirdi. Aradabir pəncərədən bağçaya baxır, köksünü ötürüb qüssəli-qüssəli ah çəkirdi.

Sahibi sağalıb ayağa durduğunda heç bir səbəb olmadan itini təpiklədi. Bum çarpayının altında gizləndikdə, cənab Remo tutduğu işdən xəcalət çəkdi. İti yanına çağırırdı, it yaxınlaşdı. Sahibi saxta məsumluqla itini tumarlayıb dedi:

- Bum, səndən qurtulmalıyam. Təəssüf edirəm, amma daha qayğı göstərə bilmərəm sənə. Bu bir yana qalsın, nifrət edirəm sənə, bunu anlamağın müşküldür.

İt sonsuz sevgilə və sədaqətlə baxırdı sahibinə.

Cənab Remo bu iti nəyə görə axı itlər sığınacağına və ya hansısa tanışlarından birinə vermədi? Yəqin həm tənbelliyindən, həm də arvadının sözlərini xatırladığından. Arvadı Dora hələ sağlığında demişdi: "Remo, ölüb eləsəm, xahiş edirəm, itimizi tullama". Remo arvadının bu sözlərinə acıqlanıb, ürəyində fikirləşmişdi: iti tullamaq kimi bir rəzilliyə əl atacağım hardan gəldi ağına bu arvadın?! Amma kasıb Dora ərinin qəddarlığından xəbərdar idi.

Doranın ölümünü Remo xəyanət saydığından, itdən qurtulmaqla taleyindən intiqam almağa çalışırdı. Maşınına oturub, Bumeranqı şəhər kənarında birgə oynadıqları çəmənliyə apardı. Övvəllər də iti bu çəmənliyə gətirmişdi ki, iradəsinə güvənib çıxıb getsin. Sahibi arxada, it isə irəlidə gedirdi. Bumun ritmsiz yerişinə Remo çoxdan diqqət kəsilmişdi. Hər on addımdan bir Bum dal pəncəsini qaldırıb axsayır, sanki alışıb-yanan yerin üstüylə addımlayırdı.

Hələ arvadının sağlığında itin bu cürə yerişində bəmzəlik, həlimlik duyardılar. İndiyə Sahibi itin şişman arxasının yırğalanmasına nifrətlə tamaşa edirdi. Bumun maraq dolu baxışlarından uzaqlaşmaq üçün onu ağaca bağlayıb, arxaya çönmədən, çıxıb getdi.

Evə qayıdıb, cidd-cəhdlə nahar hazırlamağa girişdi. Çoxdan yemək bişirmirdi. Bumun kasasını təpiklə küncə itələdi, xaltasını götürüb zibil vedrəsinə atdı.

Gecə saat üçdə taqqıldayan qapı səsinə oyandı. Bumeranq idi. Kir-pasaqlı, bədəni islaq it sevincdən uçunmuş gözləriylə sahibinin qarşısında tullanıb-düşüb evə keçdi. İt heç nədən şübhələnmirdi. Sadəlövh canında xəyanətə yer yox idi.

Cənab Remo o gecəni hirsindən yarıyuxulu-yarıyoaq vəziyyətdə keçirdi. Suitilərin amansızcasına qətliamı, qıvrımtüklü it cinslərinin yunundan hazırlanmış papaqlar girirdi yuxusuna.

Ertəsi günün axşamı Remo iti maşına qoydu, yüz kilometr yol qət edib, maşını saxladı, yolüstü kafenin avtodayanacağında iti tək-tənha qoyub getdi. Şəhərə qayıdıb, bütün Amerika sakinlərini vahiməyə bürüyən dirilmiş bədheybətdən bəhs edən kinoya baxmağa getdi. Kinonun bir epizodunda bədheybətin quyruğuyla döyəcləməsi, Bumeranqı xatırlatdı Remoya. Bədheybəti reaktiv mərmilərlə və ölümcül zəhərlərlə məhv elədilər. O gecə mışıl-mışıl yatdı cənab Remo. Ertəsi gün supermarketdə Bumeranqın rəfiqəsi Tommazinanın sahibəsiylə qarşılaşdı.

- Bəs Bum hardadı?

- Təəssüf, bilmirəm - Cənab Remo əlini yelləyib dedi. Xanım canıyananlıqla köksünü ötürdü. Nəzakət nümayiş elətdirib, daha heç bir sual ünvanlamadı Remoya. Əlinə toxunub dedi:

- Nələr çəkdiyinizi təsəvvür edirəm!

- Elədir... - Cənab Remo cavab verdi.

Əlində bazarlıq zənbili evə qayıtdı. Pilləkənlə qalxarkən, eşitdiyi səsi dünyada heç bir səslə səhv salmaq mümkün deyildi.

Mərmər üzərində gəzişən caynaqların çıxardığı qıcırta səsi.

Dəhlizdə sahibini gözləyirdi Bumeranq.

Cənab Remo ayaqyoluna keçib, bütün günü unitazın qapağı üstündə əyləşdi. Tutqun qapı

şüşəsindən sahibini gözləyən Bumun qıcıqlandırıcı cizgiləri sezilirdi.

Səhər şəfəqləri çıxarkən, it nigaran qaldığından şüşəni cırmaqladı.

- Rədd ol burdan! - cənab Remo bağırdı.

İt sevincindən quyruğunu buladı. Axı sahibi ayaqyolunda ölməmişdi! Bundan böyük xoşbəxtlikmi olar?!

Üstündən iki gün keçdi. Cənab Remo iti maşına yerləşdirdi və gün uzununu yol gedib dənizə çatdılar. Cənab Remo gəmiyə oturdu. Gəminin uşaq sənişinləri Bumeranqla oynayırdılar. Cənablardan biri Remoya dedi:

- Bu iti özünüzlə məzuniyyətə götürməyiniz çox yaxşıdır. Mənim itim çox böyükdür. Belə baxıram, siz bu itlə bir-birinizə çox bağlısınız.

- Hə, çox bağlıyıq, çox, - cənab Remo cavab verdi.

Axşam düşmüşdü. Cənab Remo Bumeranqı dənizə apardı və ağac parçasını əlinə alıb suya atdı. Bum ağac parçasının dalıya üzüb, ağzıyla qapdı, sahilə qayıdanda sahibini tapmadı.

Cənab Remo yolun o biri tərəfində iki qədər konyak içdiyindən ürəyi bulanırdı.

Bir həftə keçdi. Bumeranqın ötən dəfə qayıdışının şahidi olan xanım itin yenidən itməsi barədə soruşdu.

- Təəssüf edirəm, - Cənab Remo dedi, - əvvəlcə özünə gəldi, sonra halı yenə pisləşdi.

Xanımın dodaqlarına təəssüf qondu, Tommazına göz yaşını saxlaya bilmədi, bəlkə xəstə olduğundan, bəlkə də Buma yazığı gəldiyindən.

Həmən həftə cənab Remo üçün kədərli həftə oldu. Səbəbi heç də Bumeranqın yox olması deyildi. İt getsə də, izi qalmışdı.

Xalça və divan itin nəcisiylə iyləndiyindən, dezodorantla təmizlədi.

Cənab Remo darıxırdı, itə görə yox, televizorunun xarab olmasına görə.

Televizor ustası gəldi.

Ordan-burdan hap-gop etdilər, birdən Bumeranqın kasası ustanın gözünə sataşdı.

- Sizin itiniz var? - usta soruşdu.

- Daha yoxdur.

- Amma mənim itim var, böyük problemlər yaşadır mənə. Təsəvvürünüzdə gətirin, dənizdə məzuniyyətdə idim. Geriyə qayıdarkən, köntöy bir it maşınıma hoppandı. Uşaqlarım yalvardılar, dedilər bu it sahibi tərəfindən atılıbdır, götürək özümüzlə. Bu uşaqlar bilirsiniz də necə dilə tutmağı bacarırlar...

- Əlbəttə bilirəm, - Cənab Remo cavab verdi.

- İt indi yanımdakı maşındadır. Bilmirəm kimə verim. İt saxlayanlardan tanıdıqlarınız var?

- İt hansı rəngdədir? - daxilən səksənən cənab Remo soruşdu.

- Qara. Yarasayabənzər qulaqları var.

Usta getdi. Televizor işlədi. Cənab Remo televizor qarşısında otursa da, ekrana yox, qapıya baxırdı.

Biz az keçmişdi, cırmaqlaşma səsi eşidildi.

Cənab Remonun yadına uşaqlıq dövründə baxdığı film düşdü, həmən filmə ölümlər qəbirdən xortlayırdılar. Ancaq cənab Remonun həmən dəqiqə hiss etdikləri, hansısa dəhşət filmiylə müqayisəyə gəlməzdi.

Zombi Bumeranq qayıtmışdı. Səhərdən-axşamacan uşaqlar tərəfindən yemləndiyindən, daha da kökəlmişdi. Dəyişməz sevgisiylə, sədaqətiylə, etibarıyla, mərhəmətli hissləriylə baxırdı sahibinə.

- Ay it, ay allahın heyvanı, səni tulladığımı anlamırsan? - cənab Remo qışqırdı.

- Məni tullamağa səbəblərin vardı. Sən müdriksən, əvvəlkindən də çox istəyirəm səni, - it

quyruğuyla cavab verdi.

Bu zaman cənab Remo başqa ölkəyə, hətta başqa qitəyə getmək qərarına gəldi. Bütün pullarını hesabından çıxartdı, ağ pencək və saman şlyapa aldı. Səhər tezdən Bumeranqı eyvanda bağlayıb getdi.

Təyyarəyə oturdu, on dörd saat uçdu.

Təyyarənin pilləkənləriylə düşərkən, özünü tamamən başqa cür hiss etdi. Yükünü gözləyərkən, dərisi gündən qaralmış qızın yanında durub, üzünə gülümsədi. Bəli, cənab Remo hər şeydən uzaqlaşmışdı. Dəniz qoxusu gəlirdi. Günəş qoxusu gəlirdi. İt qoxusu gəlmirdi. Məhz bu anda qəribə səhnəyə rastlaşdı. İki polisin arasında vurnuxan bir xanım ağlayıb-sızlayıb, malyükləyənlər tərəfindən indicə gətirilmiş it qəfəsinə işarə edərək, bərkdən qışqırırdı:

- Bu mümkün deyil! Mənim Rufusum hardadır?!

- Sakitləşin, xanım! - polis başını qaşayıb xanıma deyirdi: siz dediyiniz kimi ola bilməzdi....

Marağa gələn Remo daha da yaxınlaşdı.

Polisin yük axtarışı bürosunun əməkdaşıyla danışdıqlarını eşitdi.

- Çox qəribə hadisə baş verib. Xanım adı prosedur qaydalarla itini qəfəsdə göndərirmiş, indiysə deyir bu it onunku deyil.

- Ola bilməz...

- Mənim itim irlandiya setteri cinsindəndir, - xanım ağlaya-ağlaya dedi, - bu it isə piyli və yöndəmsizdir. Öz itimi yaxşı xatırlayıram, uçmamışdan əvvəl aeroportda sərbəst gəzişirdi.

- Demək istəyirsiniz, kimsə itinizi dəyişibdir?

- Hə, - büro əməkdaşı qəhqəhə çəkdi, - yaxud piyli it qəfəsi açıb və itinizlə qarşılıqlı anlaşma şəraitində yerlərini dəyişiblər.

- Dişinizi ağartmayın! İtlərin ağıllı olmasından bixəbərsiniz!

Cənab Remo qəfəsin açılmasını gözləmədi. Deyəsən, ürəyinə dammışdı. Diyircəkli çemodanını qaça-qaça sürüyərkən, dəhlizdə nəyəsə vurdu və onu təqib edən Bumeranqın şiddətli addımlarını eşitdi. Taksiyə oturub dedi:

- "Tropikana" mehmanxanasına, cəld!

- Sürə bilmərəm, cənab, - taksi sürücüsü dedi. – maşının qarşısında it uzanıb.

Cənab Remo yuxarı mərtəbədəki nömrəsinə qalxdı. Qapını açıb, eyvana çıxdı. Bumeranq razı halda xalçanı iyləyirdi.

Cənab Remo ağ pencəyini və şlyapasını çıxardı.

Dənizə baxdı, səmaya baxdı, baxışları uzaq üfüqlərə pərvazlandı.

Arxaya çəkilib, sürətlə irəliyə doğru qaçdı.

Eyvandan tullandı.

Pərəstişlə sahibinə baxan top mərmisi sayaq kök Bumeranqı sonuncu dəfə gördü.

Remo və Bum yan-yana aşağı şığırdılar.

Sahibim, bu, yeni oyundurmu?

Yerli qəzet manşet xəbərini bu kədərli hekayəyə həsr etdi.

Onları yan-yana dəfn etdilər.

*Ruscadan tərcümə:
Ramil Rahiboğlu*

UŞAQLARIN ERKƏN İNKİŞAFI VƏ TƏHSİLİ

Günay Ağayeva

Məktəbəqədər yaş dövrü uşaq həyatında çox həssas mərhələdir. Nevroloji araşdırmalar sübut etmişdir ki, uşaqlar doğularkən öyrənməyə hazır olurlar. Uşaq həyatının ilk illəri beynin sürətli inkişaf dövrüdür və insan beyninin inkişafı prosesinin 90%-i bu yaş dövründə baş verir. Uşaqların əqli, fiziki və emosional inkişafı baxımından ilk beş il ən vacib dövrüdür və bu dövrdə keyfiyyətli erkən təhsil gələcək uğurların əldə edilməsi üçün çox vacibdir.

Bir sıra sosial iqtisadi faktorlar uşaqların psixoloji inkişafı və məktəbdə əldə edəcəyi uğurlara mənfi təsir göstərə bilər. Bu faktorlara kasıblıq, aşağı sosial təbəqəyə aid olma, valideynlərin təhsilsiz və ya aztəhsilli olması və s. daxildir.

Aşağı gəlirli, aşağıtəhsilli, etnik və sosiolinqvistik azlıqlara mənsub olan valideynlər uşaqların evdə anaları tərəfindən böyüdülməyə öyrədilməsinin tərəfdarıdır. Bu valideynlər uşaqlarının gələcəkdə yaxşı karyera sahibi olmalarını arzulamalarına baxmayaraq, bu arzu ilə erkən təhsil arasındakı bağlılığı görə bilmirlər. Tədqiqatlar göstərir ki, ev təhsili bağca təhsili qədər effektiv ola bilməz. Evdə valideynlərin təhsilsiz və ya aztəhsilli olması, evdəki danışmaq dilinin tədris dili olmaması, evdəki vəziyyətin optimal öyrənmə üçün uyğun olmaması bu effektivliyi azaldan səbəblərdəndir.

“Uşaqların erkən təhsil və qayğısı: gələcəyin nəqliyyat amilləri” mövzusunda tədqiqatlar göstərmişdir ki, uşaqların erkən təhsilinə xərclənən pul ağıllı investisiyadır. XXI əsr üçün keyfiyyətli erkən təhsil yollarının çəkilməsi və ya internet qədər önəmlidir, bu sahəyə investisiya qoymaq iqtisadiyyatı inkişaf etdirir. Keyfiyyətli erkən təhsilin bütün sosial və iqtisadi qrupa aid uşaqlar üçün faydaları vardır.

Məktəb və daha sonrakı dövrlərdəki uğursuzluqla-

rı aradan qaldırmaq üçün xərclənən məbləğ daha çox və daha az effektivdir. Bu mənada, riskli uşaqların erkən təhsilinə xərclənən vəsait sonralar erkən dövrün çatışmazlıqları səbəbindən yaranan uğursuzluqlara xərclənən vəsaitdən dəfələrlə azdır.

Araşdırmalar göstərir ki, koqnitiv bacarıqlar gələcək uğur üçün lazım olan tələblərin yalnız bir hissəsidir. Yaxşı həyat üçün lazım olan maaş, təhsil, sağlamlıq və digər bir çox aspektlərin təminatında xarakter bacarıqları da vacibdir. Özünə nəzarət, açıq fikirlilik, insanlarla yola getmək, planlaşdırma və qətilik kimi bacarıqlar insanlara uğur əldə etməkdə, iş tapmaqda və ümumilikdə rahat həyat yaşamaqda yardımçı olur. Koqnitiv və xarakter bacarıqları insanda bir tamlıq təşkil edir. Bacarıqdan yeni bacarıq yaranır. Daha motivasiyalı uşaqlar daha çox öyrənməyə meyilli olurlar. Daha məlumatlı insanlar adətən daha ağıllı qərarlar verirlər. Əlverişsiz mühitdən (disadvantaged background) olan uşaqlar bağcaya gedənə qədər artıq bu sahələrdə geri qalır və sonralar da istənilən səviyyəyə çata bilmirlər. Bu baxımdan kasıb uşaqlar üçün erkən təhsilin təminatı iqtisadi qeyri-bərabərliyi aradan qaldırmaqda ən güclü vasitələrdən biridir.

Bütün bu nəticələr, əlbəttə ki, erkən təhsilin keyfiyyətindən çox asılıdır. Belə ki, çox zaman dövlət proqramları gözlənilən nəticəni verə bilməmişdir. Bunun da səbəbi proqramın düzgün keyfiyyətdə aparılmamasıdır. Beləliklə, uyğun dizayn, yüksək standartlar, yaxşı təlim keçmiş, uyğun maaş verilən heyət, güclü rəhbərlik və yoxlama, lazımı maliyyələşmə və qiymətləndirmə uğurlu layihənin və təhsilin keyfiyyətinin əsas amilləridir.

Uşaqların Erkən Təhsil və Qayğısı (UETQ) sahəsində **keyfiyyəti artırmaq** beş əsas komponentin üzərində dayanır: 1. Keyfiyyəti əks etdirən məqsəd və qanunvericiliyin hazırlanması; 2. Kurikulum və standartların hazırlanması və həyata keçirilməsi; 3. İxtisaslaşma, təlim və iş şəraitinin yaxşılaşdırılması; 4. Ailələrin və icmaların bu işə cəlb olunması; 5. Yeni məlumatların, tədqiqat işlərinin və monitorinqin genişləndirilməsi.

Son illər **UNICEF** uşaqların inkişafı istiqamətində xeyli işlər görmüşdür və bu işdə müxtəlif yanaşmalar tətbiq edilmişdir: valideynlərin təhsili, uşaqların səhhəti və inkişafı, evə səfərlər, qadınların və kişilərin bu prosesə cəlb edilməsi, məktəbəqədər təhsil, kommunikasiya yollarının yaradılması və s.

ABŞ-da Boston universitetində Dr. Barry Zuckerman tərəfindən pediatr və digər səhiyyə işçiləri üçün yaradılan “Əlaqə yarat və oxu” adlı proqram çərçivəsində pediatrlara uşaqları yoxlamaq üçün mütəmadi olaraq evlərə gedərək analara uşaqlarına oxumaq üçün sadə kitablar vermək, oxuma qaydalarını öyrətmək, onları buna həvəsləndirmək məqsədilə təlim keçdilər. Burada məqsəd uşaqlara oxumağı öyrətmək deyil, analarda uşaqlarını pozitiv və tərbiyəvi böyütmə təcrübəsinin, uşaqlarda

emosional bağlılıq və öyrənmək istəyinin formalaşdırılması idi. Araşdırmalar göstərir ki, bir çox ölkələrdə tətbiq edilən bu proqram (eləcə də Türkiyədə) nəticəsində pediatrlar evlərə səfərləri zamanı bu məqsədlə cüzi vaxt artımı ilə uşaqların koqnitiv inkişafında böyük dəyişikliklərə səbəb olmuşlar.

1999-cu ildə UNICEFin Maldiv adaları (90.000 kvadrat kilometr ərazidə yerləşən 200 ada) üçün yeni Uşaq Erkən İnkişafı Layihəsi tətbiq olunmağa başlanmışdı. Layihənin əsas strategiyaları bunlar idi:

Birbaşa ailələrlə əlaqə yaratmaq. Validiyənlərlə dost kimi danışmaq, uşaqların qayğısı ilə düzgün məşğul olanların digərlərinə məsləhət verməsi üçün şərait yaratmaq. Burada əsas yanaşma növü “reklam etmək deyil, cəlb etmək” idi, “nümayiş ən yaxşı məsləhət növüdür”.

Analarda və uşaqlarda özünəinam hissi formalaşdırmaq. Xüsusi diqqət insanlar və uşaqlarla kommunikasiyanın yaradılması və təlimlərin təşkil edilməsinə yönəlmişdi. İnsanlarda, xüsusilə də kasıblar, müəyyən qüsurlu, dərisinin rənginə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalan insanlarda özünə qarşı qürur hissənin formalaşdırılmasına xüsusi önəm verilirdi.

Gənclərdə uşağa qayğı bacarıqlarının formalaşdırılması. Təlimlərdə iştirak edən gənclərə müəyyən qrup oğlan və ya qız verildirdi və onlarda gələcək valideynlər kimi uşaqların qayğısına necə qalmaq lazım olduğu bacarıqları formalaşdırılırdı.

Yaradıcı istedadları olanları birləşdirmək. Bir qrup müxtəlif sektordə işləyən insanlar bir yerə yığılıb, Uşaq Erkən İnkişafı istiqamətində bir-birlərindən müəyyən şeylər öyrəndirilirdi.

Bütün bu məqsədləri həyata keçirmək üçün 52 həftəlik kampaniya başlandı və bu məsələdə KİV onlara dəstək oldu. Təhsil Nazirliyinin Təhsilin İnkişafı Mərkəzi bu proqramda əsas rol oynadı. Beş nəfərdən ibarət əsas Erkən Uşaq İnkişafı komandası layihə ərzində, demək olar ki, hər gün görüşür, görülən işlərlə, təlim planları ilə tanış olurdular. UNICEF layihə rəhbəri isə ümumi idarəetməni həəyat keçirirdi.

Radio və televiziya işçilərinə uşaqların inkişafı üçün proqramların hazırlanmasında müəyyən təlimlər keçirildi. Bu işə maraq göstərən informasiya naziri təlimlərin bir həftəsində özü şəxsən iştirak etmiş və uşaqlar üçün bir neçə kitab yazmışdır.

Turizm Nazirliyi ailələrindən uzaqdüşərək turist adalarında işləyən atalara təlim keçmək üçün təlimçilər üçün burada yerləşən otellərdən istifadə imkanı yaratdı.

Çox böyük müsbət dəyişikliklərə səbəb olan layihə ölkənin bir çox nazirliklərinin bu layihəyə qoşulmasına nail oldu. Ümumi qiymətləndirmələrə görə ailələr, eləcə də müəllimlər Uşaqların Erkən İnkişafı istiqamətində yeni biliklər qazandı və onların davranışlarında dəyişikliklər yarandı:

•Ailələr öyrəndilər ki, uşaqlar nə vaxtdan başlayaraq görə, eşidə, düşünə, hiss edə bilir (bunun vasitəsilə onların davranışlarına təsir edə bilsinlər) və öyrəndilər ki, uşaqlara qarşı qayğı və sevgi onlarda

özünə hörmət hissini formalaşdırır.

•Ailələr uşaqları ilə daha çox vaxt keçirməyə, onlara daha çox kitab oxumağa başladılar.

•Kişilər uşaqları ilə daha çox vaxt keçirməyə, uşaqlarını məktəbə aparmağa və müəllim-valideyn iclaslarında iştirak etməyə başladılar.

•Uşaqlarından uzaqda yaşayıb işləyən atalar övladları ilə əlaqə yaratmağın yeni yollarından (evə oyuncaq alıb göndərmək, tez-tez zəng etmək, məktub yazmaq və s.) istifadə etməyə başladılar.

Erkən Təhsil (ET) sahəsinin *maliyyələşdirilməsi* ölkələr üzrə fərqlənir. Adətən 0-3 yaşlı uşaqlar üçün təhsil daha çox özəl sektor tərəfindən maliyyələşdirilir. Ümumiyyətlə, ET sahəsinin hər hansı mərkəzi orqan tərəfindən idarə olunmadığı və bu sahəyə dövlət fondu ayrılmayan ölkələrdə ET özəl sektor tərəfindən maliyyələşdirilir.

ET-nin maliyyələşdirmə modelləri ölkələr üzrə fərqlidir. Grun (2008) ET-nin maliyyələşdirilməsinin beş növünü qruplaşdırmışdır: 1) Mərkəzi Dövlət Təminatı – hökumət ET üzrə xərcləri birbaşa özü ödəyir (Fransada); 2) Deleqasiyalı Dövlət Təminatı – mərkəzi hökumət xidmətlərin təminatı məqsədilə yerli səlahiyyətli orqanlara pul ayırır (İsveç, Almaniya); 3) İnsentiv əsaslı Dövlət Təminatı – keyfiyyət tələblərinə cavab verən provayderlər EUT xidmətlərini həyata keçirmək üçün hökumət tərəfindən maliyyələşir. Ödəniş bağçalarının keyfiyyət nailiyyətlərinə əsasən ölçülür. (ABŞ-ın bəzi ştatlarında); 4) Qarışıq Model və Market meykinq – EUT hökumət deyil, valideynlər və QHT-lər tərəfindən maliyyələşdirilir (İngiltərədə); 5) Tələb əsaslı Dövlət Subsidiyası, Özəl Təminat – hökumət valideynlərə vauçer və ya vəkalət şəklində subsidiyalar verir ki, onlar da bunların vasitəsilə özəl və dövlət bağçaları arasında azad seçim edərək, xidmət haqqı ödəyib bilərlər (Yeni Zelandiya).

İƏİT ölkələri arasında məktəbəqədər təhsil üzrə dövlət və özəl xərclər orta hesabla ÜDM-nin 0.49%-ni təşkil edir ki, bunun da 0.43%-i dövlət xərcidir. Bu məbləğ ölkələr üzrə dəyişir. Belə ki, *Avstraliya və İrlandiyada* ET-ə ÜDM-nin 0.1% və ya daha az xərcləndiyi halda, *Danimarka, İspaniya, İsrail, İspaniya* kimi ölkələrdə bu məbləğ 0.8% və ya daha çoxdur.

Dövlət tərəfindən maliyyələşən bağçaların sayı Avropa ölkələrində digər qitələrin ölkələrinə nisbətən daha çoxdur. Özəl sektor tərəfindən maliyyələşmə *Belçika, Estoniya, Luksemburq, Niderland, İsveçdə* 5% və ya daha az olduğu halda, *Avstriya, Almaniya*da 25% və ya daha çox, *Avstraliya, Yaponiya, Koreyada* isə 48% və ya daha çoxdur.

İsveçdə 3-5 yaşlılar üçün bağça təhsili illik 525 saat (gündə 3 saat) ödənişsiz təmin edilir. Bu saatdan artıq olarsa, valideyn 140 avroya qədər (ailədə ən yüksək gəliri olan üzvün məşinin iki faizi) pul ödəyir. İsveçdə ÜDM-nin 2%-i erkən təhsilə sərf edilir. Ümumilikdə erkən təhsil dövlət, yerli bələdiyyə yardımı və bir qədər də ailələrin ödənişi ilə maliyyələşdirilir. Bağçaların 20%-i

özəl olsa da, onlara da dövlət bağçaları kimi yardım edilir.

Finlandiyada erkən təhsil tam pulsuz olmasa da, xərclərin çox hissəsi dövlət tərəfindən qarşılır. Bu ödəniş ailə üzvlərinin sayından və ailənin gəlirindən asılı olaraq aylıq 18-200 avro təşkil edir və əgər artıq bir ailədən bağçaya ikinci uşaq gedirsə, ödənilən məbləğ azalır.

Ümumilikdə valideyn ümumi xərcin təxminən 15%-ni ödəyir. Aşağı gəlirli ailələr üçün isə tam ödənişsizdir.

Koreyada uşaqların 78%-i özəl bağçalara gedir və burada valideynlər xərclərin 100%-ni ödəyirlər. Dövlət bağçalarında isə valideynlər ümumi xərcin 66%-ni ödəyirlər.

UETQ mərkəzlərinə qəbul üçün uşaqların yaşı Avropa ölkələri üzrə müxtəlifdir. Bütün ölkələrin 3-6 yaşlı uşaqlar üçün proqramları vardır. Əksər ölkələrdə doğuşdan başlayaraq (praktik olaraq 3 aydan), *Danimarka, Slovakiya və Lixtenşteyndə 6 aydan, Baltikyanı ölkələr, Bolqarıstan, İsveç, Avstriya və Sloveniyada* isə 1 yaşdan etibarən uşaqlar bu mərkəzlərə gedə bilər. *Bolqarıstan, Malta, Rumıniya, İngiltərə, Lixtenşteyn* kimi ölkələrin kiçik yaşlılar üçün "İlk üç il önəmlidir" (Birth to Three Matters) milli tədris proqramları vardır.

Beş şimal ölkəsi və Sloveniya 0-6 yaşlı uşaqlar üçün kurikulum və metodologiyanın hazırlanması istiqamətində işlər aparır. Eləcə də *Belçika, Estoniya, İrlandiya, Litva* 0-6 yaşlılar üçün tədris proqramının hazırlanmasını başlamaq niyyətindədirlər.

Bir çox ölkələr 0-3 yaşlı uşaqlar üçün ET xidmətlərinin iqtisadi məqsəd güddüyünü hər iki valideynin işləmə imkanının olması ilə əlaqələndirirlər. Lakin bunun təhsil və sosiallaşma kimi amilləri daha vacibdir. Bəzi ölkələr erkən təhsilə qayğıdan kənar qalan uşaqları pis rəftardan qorumaq, onlara sağlam mühit yaratmaq, digərləri isə kasıblıq səviyyəsinin azalması vasitəsi kimi baxır. Latviyada UETQ xidmətinin 0-3 yaşlılar üçün təmin edilməsi doğumun sayını artırmaq məqsədi güdür.

Araşdırmalar göstərir ki, bütün dünyada 0-3 yaşlılar arasında bağçaya gedən uşaqların sayı 3 yaşdan sonra gədənlərin sayından xeyli azdır.

Qanunlarda edilən dəyişikliklər də bağçalara qoyulan uşaqların sayının artmasına gətirib çıxara bilər. Meksikada 2002-ci ildə konstitusiyada bağça təhsilinin icbari olması ilə bağlı edilən dəyişiklik 4 və 5 yaşlılar arasında bağçaya gədənlərin sayının artmasına səbəb olmuşdur.

Bəzi ölkələrdə *sosial təhlükəsizlik sistemi* UETQ xidmətlərindən yararlananların sayını azaldır. Belə ki, analıq məzuniyyətinin uzunmüddətli olması, eləcə də onlar üçün verilən *genişmiqyash təminatlar* anaların evdə oturub öz uşaqlarına baxmasına səbəb olur. Buna misal olaraq *Rumıniya, Estoniya, Litva, Avstriya* kimi ölkələri göstərmək olar. *Rumıniyada* analıq məzuniyyəti iki il ərzində tam ödənişlidir və hətta bu ödənişin məbləği bəzi maaşlardan daha çoxdur. Lakin uşaqlar hər hansı erkən təhsil imkanlarından yararlanarsa, ana bu ödə-

nişdən məhrum edilir. *Avstriyada* 3 illik analıq məzuniyyətinin 16 həftəsi 100% ödənişli, qalanı isə qismən ödənişlidir. *İsveçdə* verilən 480 günlük məzuniyyət hər iki valideyn arasında bölüşdürülür və bunun 390 günü 80% ödənişlidir. *Koreyada* analıq məzuniyyəti uşağın doğuşdan beş yaşınadək olan dövrü əhatə edir və yalnız üç ay təxminən 400 ABŞ dolları məbləğində ödəniş verilir. *Norveçdə* məzuniyyətin 43 həftəsi 100% ödənişli, 53 həftə isə 80% ödənişli olaraq verilir.

Bu vəziyyət analıq məzuniyyəti müddətinin qanunvericilik tərəfindən azaldılması və uşaqları bağçalara gedən analara icazələrin verilməsi ilə düzəldilə bilər. Çexiyada analar yalnız 4 yaşından aşağı uşağı ayda 5 gündən çox olmayaraq, 3 yaşdan aşağı uşağı gündə 4 saatdan çox olmayaraq erkən təhsil xidmətlərindən yararlanarsa, ödənişli məzuniyyət imkanlarından faydalana bilər. Bolqarıstanda yarım gün bağçaya gedən uşaqlara kitablar pulsuz verilir.

UETQ xidmətlərində *müəllim-uşaq nisbəti* keyfiyyətin təmin olunmasında çox önəmlidir. Adətən 3 yaşdan aşağı olan 10 uşağa, 3-6 yaşlılar üçün isə 20-25 uşağa bir müəllim məsuliyyət daşıyır. Estoniya, İrlandiya, Latviya, Finlandiya və İslandiyada bir müəllim üçün uşaqların sayı 12 və ya daha aşağıdır.

Avropada UETQ xidmətinin təminatında əsas üç məqsəd nəzərə alınır: 1.0-3 yaşlılar – uşaqların fiziki, psixoloji və sosial baxımdan inkişafına kömək, valideynlərin işləyə bilmələrinə dəstək, uşaqların erkən təhsil alması və sosiallaşması, sosial problemlərin qarşısının alınması; 2. 3-6 yaşlılar - əsasən təhsil alma baxımından önəmlidir, koqnitiv və sosial inkişaf, erkən öyrənmə və sosiallaşma; 3. Məktəbə başlamaq üçün ilkin yazma, oxuma, riyazi vərdişlərin öyrənilməsi, fiziki sağlamlıq.

Bağçalarda hər öyrənmə sahəsi uşaqlarda *müəyyən inkişafa* səbəb olur. Belə ki:

- Ümumilikdə savadlılıq dərəcəsinin inkişafı digər bacarıqların əldə edilməsi istiqamətində bir vasitədir və o, dil inkişafı, oxu bacarıqları, məktəbdəki göstəricilər və nailiyyətlərlə birbaşa əlaqəlidir.
- Erkən riyazi bacarıqlar uşaqlarda məkan, zaman, kəmiyyət, ölçü, məntiqi düşüncə və problem həll etmə bacarıqlarının formalaşmasına töhfə verir.
- UETQ xidmətlərində İKT-nin tətbiqi uşaqlarda yaradıcılıq və marağın artmasına təsir edir, yazılı və şifahi dil arasındakı sərhədi aradan qaldırır, eləcə də, onlara mücərrəd anlayışları dərk etməkdə yardım edir.
- Elmlə bağlı bilgiler uşaqlara məntiqin prinsiplərini öyrənməkdə, problemi yaxşı həll edə bilməkdə yardım edir və onların IQ dərəcəsinin yüksəlməsinə səbəb olur.
- İncəsənət və musiqi bilikləri uşaqlarda diqqəti artırır, təsəvvürlərinin və zövqlərinin formalaşmasına gətirib çıxarır.
- Uşaqların fiziki inkişafı onların sosial bacarıqlarını inkişaf elətdirir. Sağlamlıq və gigiyena üzrə bilgiler uşaqların gigiyena və qidalanma vərdişlərini inkişaf etdirir.

• Kurikulumla inteqrasiya edilmiş oyun uşaqlarının əlaqə qurma (uşaqlar və böyükrlə) bacarıqlarına təsir edir, eləcə də, onlarda özünüidarə və insanlarla münasibət vərdişlərinin formalaşmasına kömək edir.

Yaxşı təhsil almış və təlim keçmiş müəllim uşaqlarda müsbət koqnitiv və sosial nəticələr əldə etmək məqsədilə yüksək keyfiyyətli UETQ xidmətinin təmin edilməsində əsas faktor rolunu oynayır.

Müəllimlərin işləmə şəraiti UETQ xidmətləri ilə yanaşı uşaqların inkişafında da vacib rol oynayır və bu şəraiti şərtləndirən amillərə müəllim-uşaq nisbəti və kiçik ölçülü qruplar, yüksək maaş və digər mənfəətlər, düzgün cədvəl/iş yükü, stabil işçi heyəti, həvəsləndirici fiziki mühit və lazım olan ləvazimatlarla təminat, anlayışlı və dəstək olan menecer daxildir.

Koreyada dövlət bağçalarında müəllimlərin 66%-i 4illik universitet dərəcəli, özəl bağçalarda isə müəllimlərin 88%-i 2illik kollec diplomlu müəllimlərdi. *ABŞ*-də ET üzrə müəllimlərin ixtisası ilə bağlı heç bir milli sistem yoxdur, hər bir ştat bununla bağlı standartlar qoymaqda azaddır. *Norveçdə* ET üzrə qanuna uyğun olaraq müəllimlərin 35%-i ixtisaslı pedaqoqlardır. *İsveçdə* bağça işçi heyətinin təxminən 54%-i universitet təhsilli bağça müəllimi, 41%-i dayəlik üzrə iki illik təhsil almış, yalnız 5%-i isə uyğun təhsili olmayan şəxslərdir. Hökumət işçi heyətinin kompetensiyalarının artırılması məqsədilə tədqiqat məktəblərinə maliyyə ayırır. *Finlandiyada* ET üzrə işləyən insanların hər üç nəfərdən birinin bağça müəllimliyi üzrə bakalavr dərəcəsi (əlavə olaraq hər sinifdə bir baş müəllim), digər ikisinin “dayəlik təcrübəsi lisenziyası” olmalı, kiçikyaşlı uşaqlarla işləmək üçün xüsusi təhsil və təlim keçməlidir. Finlandiyada müəllimlik statusu çox yüksəkdir və ölkənin ən çox müraciət edilən iş yerlərindən hesab edilir.

Avropada 6 yaşdan aşağı uşaqları olan ailələrin təxminən altıda biri kasıblıq baxımından risk faktorlu hesab edilir. Bu, əsasən də *Estoniya, İtaliya, Litva, Luksemburq, Polşa, Portuqaliya, Böyük Britaniya* kimi ölkələrdə özünü göstərir. Araşdırmalar göstərir ki, erkən təhsildə ən az iştirak etnik azlıq və təkvalideynli ailələrin uşaqlarının payına düşür. Sübuta yetirilmişdir ki, UETQ xidmətlərinin ən yüksək faydası məhz bu qruplardan olan uşaqlarda özünü göstərir, çünki bu yolla təhsil sistemində uzunmüddətli inteqrasiya və gələcək uğurlar üçün böyük şanslara nail olmaq mümkündür.

İsveçdə İƏİT ölkələri arasında uşaqlar arasında **kasıblıq səviyyəsi** aşağıdır və bu baxımdan burada kasıb uşaqlar üçün ET-in təminatına diqqət yetirməyə ehtiyac yoxdur. Lakin tez-tez nisbətən kasıb və miqrant ailələrin uşaqları üçün əlavə müəllimlər cəlb edilir.

1998/99-cu illərdə Böyük Britaniya risk qrupuna aid uşaqlar üçün çoxsaylı xidmətlərin, eləcə də erkən təhsil təminatının genişləndirilməsi istiqamətində xeyli investisiya qoydu. Həmçinin, hökumət 2020-ci ilədək uşaqlar arasındakı kasıblıq səviyyəsini minimuma endirməyi qarşısına hədəf qoydu və bütün uşaqların,

xüsusilə də, kasıb ailələrin uşaqlarının erkən təhsillə təmin edilməsi və valideynlər üçün işləmə imkanlarının yaradılması bu hədəfin tərkib hissəsi idi. UNİCEF-in izləməsinə görə (2005) bu proqram kasıblığın azalması istiqamətində öz təsirini göstərməkdədir. Proqrama təkvalideynli ailələrin uşaqlarının erkən təhsilə cəlb edilməsi və onların işləyə bilmələri üçün bu valideynlərə ET üzrə ümumi xərcin 70%-i daxil olmaqla uşaq vergi kreditlərinin verilməsi daxildir.

Bir çox ölkələrdə erkən təhsilin keyfiyyətinin və təsirlərinin öyrənilməsi məqsədilə **monitorinqlər** aparılır. Bu məqsədlə məlumatlar əsasən aşağıdakı sahələr üzrə toplanır:

- a) Uşaqlar (yaşlar üzrə bağçaya cəlb edilən uşaqların sayı, onların sosial-iqtisadi durumları, cinsi, miqrant statusu);
- b) Proqramlar (xidmətlərin növləri və formaları);
- c) İşçi gücü (işçi heyətinin sayı və onların dərəcələri, yaşı, cinsi, miqrant statusu, maaşı və inkişaf imkanları);
- d) Maliyyə mənbələri və xərclərlə bağlı məlumatlar.

Avstraliyada ET ilə bağlı monitorinq və məlumatlandırma Avstraliya Məhsuldarlıq Komissiyası tərəfindən hər bir ştat üzrə, Avstriyada bələdiyyə nəzarətçiləri tərəfindən aparılır. Koreyada erkən təhsilin monitorinqi əsasən iki mənbədə aparılır: Təhsil Üzrə İllik Statistika və Bağçalarda Cari Vəziyyət və bu məlumatlar Təhsil Nazirliyinin saytında dərc edilir. *Norveçdə* bu məqsədlə müşahidə metodundan geniş istifadə edilir. 2006-cı ildə Təhsil və Tədqiqatlar Nazirliyi bu sahə üzrə qiymətləndirmənin səviyyəsini yüksəltmək məqsədilə plan təqdim etmişdi.

Belçikada Təhsil və Təlim nazirliyi ilə İqtisadiyyat, Elm və İnnovasiya Nazirliyi erkən təhsilin uşaqlara təsirini öyrənmək üçün proqram təşkil etmişdi. Bu proqram uşaqların bağçadakı üçüncü ilini, məktəb təhsilini və iş həyatını araşdıraraq erkən təhsilin gələcək inkişafdakı təsirini öyrənməyə hədəflənmişdi.

İrlandiyanın Səhiyyə və Uşaq Departamenti tərəfindən 2006-2012-ci illər üzrə “İrlandiyada böyümək” adlı uzunmüddətli araşdırma mərkəzi yaradılıb. Uşaqların doğuşdan başlayaraq inkişafını öyrənən layihənin nəticələri daim cəmiyyətə çatdırılır.

Türkiyədə Ana-Uşaq Təlim Fondu 1982-2005 illər üzrə Erkən İnkişaf Layihəsinə başladı. Layihə ET müəssisələrinin və evdə öyrənmə proqramlarının uşaqların gələcək həyatında olan təsirlərini öyrənmişdir.

Koreyada ET-nin uşaqların gələcək həyatına təsirini öyrənmək məqsədilə Koreya Uşaqlara Qayğı və Təhsil İnstitutu adlı milli araşdırma institutu yaradılmışdır.

Erkən təhsil üzrə **siyasət və idarə olunma** ölkələr üzrə dəyişir. Bəzi ölkələr təhsil, qayğı və inkişafın bir-birilə əlaqəli formasını, digərləri isə bunların ayrılıqda təşkilini əsas götürürlər.

EMOMALİ RAHMON YENİDƏN TACİKİSTAN PREZİDENTİ SEÇİLDİ

Noyabrın 16-da Düşənbədəki "Koxi Somon" Dövlət İqamətgahında Emomali Rahmonun andiçmə mərasimi keçirilmişdir

Noyabrın 6-da Tacikistanda keçirilən prezident seçkilərində indiki dövlət başçısı Emomali Rahmon dördüncü dəfə ölkənin prezidenti seçilmişdir.

Tacikistan Mərkəzi Seçki Komissiyasının sədri Şermuhammad Şoxieninin verdiyi məlumata görə, səsvermədə seçicilərin 86,6%-nin iştirak etmiş və E. Rahmon 84,23% səs toplayaraq, qalib gəlmişdir. Digər 5 namizəd arasında 5%-dən çox səs alan olmayıb.

Tacikistanın Azərbaycandakı səfirliyindən verilmiş məlumata görə, Azərbaycanda yaşayan Tacikistan vətəndaşlarının 96,5 faizi hazırkı prezident Emomali Rahmona səs verib. Səfirlikdə yaradılan seçki məntəqəsində ümumilikdə 86 nəfər - məntəqə üzrə seçicilərin 89,6 faizi səs verib.

Emomali Rahmon birinci dəfə 1994-cü il noyabrın 6-da keçirilən prezident seçkilərində bu ölkənin dövlət başçısı olmuşdur. O, 1999-cu və 2006-cı illərdə keçirilən seçkilərdə də qələbə qazanmışdır.

TACİKİSTANIN YENİ BAŞ NAZİRİ – KOXİR RASULZODA

Tacikistanın yeni hökuməti fəaliyyətə başlayıb

Dövlət başçısı Emomali Rahmonun 23 noyabr tarixli sərəncamı ilə Koxir Rasulzoda ölkənin yeni Baş naziri təyin olunmuşdur. Bundan əvvəl Koxir Rasulzoda Tacikistanın Soqđ vilayətinin rəhbəri vəzifəsində çalışmışdır.

Prezidentin sərəncamları ilə Davlatali Saidov Baş nazirin birinci müavini, Marxabo Cabborova, Azim İbroxim və Murodali Alimardon Baş nazirin müavinləri təyin edilmişlər.

*Qulu Kəngərli,
AzərTAc-ın xüsusi müxbiri
Düşənbə*

FƏLƏSTİNİN Aİ YANINDA NÜMAYƏNDƏLİYİNİN STATUSU ARTIRILDI

Əmmanda M.Abbas və D.Reynders arasında ikitərəfli görüş keçirilib

Noyabrın 9-da Fələstin Milli Administrasiyasının rəhbəri Mahmud Abbas Belçikanın xarici işlər naziri Didye Reynderslə görüşündə Avropa İttifaqı (Aİ) yanında administrasiyanın nümayəndə heyətinin statusunun "Fələstin missiyası"na qədər artırılması barədə qərar qəbul edildiyini bildirib.

Belçika XİN-in açıqlamasına görə, Fələstin nümayəndəliyinin rəhbəri bundan sonra səfir statusu daşıyacaq: "Statusun artırılması Avropanın iki dövlətin (Fələstin və İsrail) yaradılmasına dəstəyini ifadə edir".

BMT BAŞ KATİBİNİN MÜRACİƏTİ

Pan Gi Mun İƏİT və "Böyük iyirmilik" ölkələrinə müraciət etmişdir

"Böyük iyirmilik", habelə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT) üzvü olan ölkələr iqlim dəyişmələrinə qarşı mübarizədə, o cümlədən bu məsələ ilə bağlı yeni qlobal sazişin hazırlanması sahəsində liderlik etməlidirlər.

Bu barədə jurnalistlərə noyabrın 20-də BMT-nin baş katibi Pan Gi Mun məlumat vermişdir.

P.G.Mun Varşavada mətbuat konfransında demişdir: "Biz istəyirik ki, inkişaf etmiş ölkələr bu kampaniyaya (insan fəaliyyətinin doğurduğu iqlim dəyişmələrinə qarşı mübarizə kampaniyası nəzərdə tutulur) başçılıq etsinlər. Bunun üçün onların həm potensialı, həm də vəsaiti vardır. "Böyük iyirmilik", xüsusən İƏİT ölkələri belə liderlik üçün nümunə olmalıdırlar".

Bununla belə, baş katib 2014-cü ilin sentyabrında Nyu-Yorkda təşkil edəcəyi zirvə görüşünə bütün ölkələrin iqlimlə bağlı öz hədəflərini təqdim etmələrinin vacib olub-olmaması barədə məsələyə münasibətini dəqiqləşdirməmişdir.

Ölkələrin parnik qazı tullantılarının 2020-ci ildən sonrakı dövr üçün azaldılmasına dair öhdəliklərinin hazırlanması məsələsi mübahisəli olaraq qalmaqdadır.

Bəzi ölkələr, o cümlədən Aİ ölkələri hesab edir ki, belə hədəfləri məhz zirvə görüşündə səsəndirmək lazımdır, halbuki, məsələn, ABŞ son müddət kimi 2015-ci ili göstərir.

HEÇ BİR DÖVLƏT BAŞÇISI İLƏ GÖRÜŞMƏYƏN LİDER

Şimali Koreya lideri Kim Çen Unun hələ də heç bir dövlət başçısı ilə rəsmi ünsiyyətdə olmadığı bildirilir

"Foreign Policy" jurnalının yazdığına görə, Kim Çen Un fəaliyyətdə olan ölkə rəhbərləri içərisində hələ heç bir dövlət başçısı ilə görüşməyən tək liderdir. Məlumatla görə, noyabr ayında Şimali Koreyada səfərdə olan Monqolustan Prezidenti Saxiaqiyn Elbeqdorj da Kim Çen Un ilə görüşə bilməyib.

Şimali Koreyanın hazırkı liderinin atası Kim Çen İr 17 illik hakimiyyəti dövründə Rusiya prezidenti Vladimir Putin və Cənubi Koreyanın iki dövlət başçısı ilə görüşüb. Ölkənin qurucusu Kim İl Sunq isə 45 il boyunca 10-dan çox dövlət başçısı ilə rəsmi ünsiyyətdə olub.

ABDULLA YAMİN MALDİV RESPUBLİKASININ YENİ PREZİDENTİ OLMUŞDUR

Maldiv Respublikasında keçirilən prezident seçkilərinin ikinci turunun qalibi sabitlik və demokratiya naminə işləyəcəyini vəd etmişdir

Seçici səsələrinin təqribən 51,5 faizini toplayan Milli Alyansın lideri və banisi Abdulla Yamin noyabrın 17-də and içmişdir.

A.Yamin 30 il ölkəyə rəhbərlik etmiş Mömün Abdul Qayumun qohumudur.

Qalibin əsas rəqibi, sabiq prezident və müxalifətin lideri Məhəmməd Naşid seçkiqabağı kampaniyanın favoriti olmasına baxmayaraq, 48,5 faiz səs toplamışdır. M.Naşid nəticələr elan olunduqdan dərhal sonra məğlubiyyətini qəbul etmişdir. Maldivdə prezident birbaşa ümumi səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilir.Maldiv Respublikası Hind okeanının 1190-dan çox adanı əhatə edən şimal-qərb hissəsində arxipelaqdır. Həmin adaların 280-i məskundur.

QOZ - FİNDIQ YEYƏN DAHA ÇOX YAŞAYIR

İnsan qidalarını araşdıran ailmlər yeni nəticələr əldə ediblər

Məlum olub ki, vaxtaşırı qoz-fındıq yeyənlərin arasında xərcəng və ya ürək xəstələrinin sayı daha azdır. Harvard Universitetinin 30 il sürən araşdırmalarından bu nəticə çıxıb. Sözügedən araşdırmaya 119 min adam cəlb olunub.

Araşdırmalar nəticəsində üzə çıxıb ki, işləyənlər arasında davamlı qoz-fındıq yeyənlər yeməyənlərə nisbətədi 20% az ölür. Belələri arasında ürək xəstəliklərindən ölənlərə 29%, xərcəngdən ölənlərə 11% az rastlanır. Tədqiqatçılar pəhriz zamanı qoz-fındıq yeməyin faydasını da ayrıca vurğulayırlar.

Araşdırma sonucları "New England Journal of Medicine" jurnalında dərc edilib.

HAMILIQLA SİQARETƏ "YOX" DEMƏLİYİK!

Siqaret çəkməklə insanın ağciyərini normal quruluşu dəyişir və nəticədə bu proses xərcəngə çevrilir

Ürək çatışmazlığı və ağciyər xərcəngi son dövrün ən təhlükəli xəstəliklərindəndir.

Əlbəttə, bu xəstəliklər həm genetik, həm də sonradan qazanılmış da ola bilər. Yəni, insan bilərəkdən və ya bilməyərəkdən öz ömrünün qısalmasında bilavasitə iştirak edir, desək, yanılımarıq. Çünki siqaret çəkməklə bu xəstəliklər arasında güclü bir əlaqə vardır. Siqaret çəkənlərin bəziləri bunu dəb üçün, bəziləri arıqlamaq məqsədi ilə, bir qrup insan isə bunu məşğuliyyət üçün edir. Siqaret orqanizmi məhv etdikdə artıq ondan imtina etməyin də bir faydası olmur. Bu səbəbdən də həkimlər siqareti daha tez tərgidənlərdə xəstələnmə nisbətini az olduğunu bildirirlər.

Siqaret çəkməklə insanın ağciyərini normal quruluşu dəyişir və nəticədə bu proses xərcəngə çevrilir.

Siqaret çəkənlərdə xroniki öskürək, bəlgəm və nəfəs darlığı olur. Tənəffüs yolu infeksiyaları da siqaret çəkənlərdə daha çoxdur.

Siqaret çəkməklə ağciyər xərcəngi arasında əlaqənin olduğu 1964-cü ildə təsdiqlənmişdir. Daha sonra isə bu, daha dəqiqləşdirilmişdir. Gündə 1 qutu siqaret çəkənlərdə ağciyər xərcənginə tutulma riski 10 qat çox olduğu halda, 2 qutu çəkənlərdə isə risk 25 qat artmaqdadır. Son illərdə isə qadınlar arasında da siqaret çəkənlərin sayının artması onlarda da ağciyər xərcəngi riskini artırmışdır.

Əgər siz siqaret çəkmirsinizsə, heç də sevinməyə tələsməyin. Çünki çəkənlər tərəfindən siqaretin mənfi təsirlərinə məruz qala bilərsiniz. Bu zaman siz passiv siqaret çəkən hesab olunursunuz. Passiv siqaret çəkmə yanan bir siqaretin tüstüsü və siqaret çəkən adamın nəfəsi ilə yaydığı tüstünün birləşməsidir. Passiv siqaret çəkmək bəzi hallarda hətta ağciyər xərcənginə gətirib çıxarır.

Sonda isə onu demək istərdik ki, əgər siqaret çəkən hər kəs bəlkə həyatı boyu siqaretin dadını belə bilməyən ona ən yaxın və doğma olan insanların ağciyər xərcənginə yoluxmasına səbəb olursa, bizcə hamılıqla siqaretə yox deməliyik!

GÜCLÜ İMMUNİTET XƏSTƏLİKDƏN QORUYUR

Soyuq havalarda xəstəliklərə tutulmamaq üçün güclü immunitetə sahib olmaq çox vacibdir

İmmunitetin güclü olması insanları bir çox xəstəliklərdən qoruyur. Xüsusilə soyuq havalarda qrip, zökəm və digər bu kimi xəstəliklərə tutulmamaq üçün güclü immunitetə sahib olmaq çox vacibdir.

Əksər hallarda immun sistemini qaldırmaq üçün dərman preparatlarından istifadə olunur. Preparatların qəbulu isə insan orqanizminə faydalı olduğu qədər də ziyanlıdır.

İmmuniteti möhkəmləndirməyin ən asan yolu sağlam həyat tərzidir. Mütəxəssislərin fikrincə, stressdən uzaq olmaq, düzgün qidalanmaq, zülal və yağ istifadəsinə fikir vermək, təmiz hava gəzintisinə çıxmaq, məşq etmək, zərərli vərdişləri tərgitmək insanı qış xəstəliklərindən mühafizə edir və orqanizmi möhkəmləndirir.

Bunun üçün ilk növbədə qış aylarında pomidor, xiyar, bibər kimi qışda təbii yolla yetişməyən tərəvəzlərlə qidalanma məhdudlaşdırılmalıdır. Çay və qəhvə yerinə C vitamini tərkibli cökə, adaçayı (sürvə), itburnu kimi bitki çayları içilməlidir.

Gündə 1,5-2 litr maye qəbul edilməsi, nizamlı şəkildə gimnastika ilə məşğul olmaq da immuniteti gücləndirir. Əsasən C vitamini ilə zəngin olan sitrus bitkiləri, kivi, portağal, gül kələm, ispanaq kimi meyvə və tərəvəzlərə, buxarda bişirilmiş və ya qaynadılmış qidalara üstünlük verilməlidir. Həftədə iki dəfə balıq yemək, həmçinin balıq yağı qəbul etmək də məsləhət görülür.

Soyuq aylarda sümük və diş sağlamlığı üçün lazımlı olan D vitamininə olan ehtiyacı ödəmək üçün günəşli günlərdə təmiz havada gəzmək məsləhətdir. Eyni zamanda, B qrupu vitaminləri ilə zəngin olan paxlalı bitkilərlə qidalanmaq zəruridir.

2 alma, 2 kök və 1 çuğundurun şirəsinə 1 yemək qaşığı limon suyu ilə qarışdırıb gündə 3-4 dəfə yeməkdən 20 dəqiqə əvvəl qəbul etmək immuniteti möhkəmləndirmək üçün ən təsirli vasitələrdən biridir.

SÜMÜKLƏRİN "XÖRƏYİ"

Florida Universitetinin (ABS) alimləri osteoporozun inkişafının qarşısını almaq üçün effektiv vasitə tapıblar

gavalı qarın açır. Qədəri gözləyin.

Məlum olub ki, hər gün qara gavalı yeyilsə, o, sümükləri möhkəmləyir. Osteoporozun yaranması üçün yüksək risk daşıyan menopauza vəziyyətinə girən 90 qadın təcrübəyə qatılıb. Onları iki yerə ayırıblar. Birinci qrupdakılar hər gün alma qurusu, ikinci qrupdakılar isə qara gavalı yeyirdilər. Təcrübə bitdikdə müqayisəli təhlil aparıldı. Məlum oldu ki, hər gün qara gavalı yeyənlərin sümükləri daha möhkəm olub.

Bundan başqa, stomatoloqlar deyirlər ki, qara gavalı kariyes və damağın iltihabı, eləcə də ağız boşluğunun digər xəstəlikləri ilə də effektiv mübarizə aparmağa qadirdir. İş burasındadır ki, bu meyvə qurusu zərərli mikroorqanizmlərin çoxalmasını əngəlləyir, stomatoloji pozuntular yaradan bakteriyaları bloka salır.

Ancaq qara gavalını artıq hər gün rasionuna daxil etməyə qərar verənlərə bir xəbərdarlığımız var: qara

DİABET XƏSTƏLİYİ BÜTÜN BÖLGƏLƏRDƏ YAYILIB

Azərbaycanda ən çox yayılan endokrinoloji xəstəliklər açıqlandı

APA-nın xəbərinə görə, Səhiyyə Nazirliyinin saytında "onlayn konfrans" vasitəsilə jurnalistlərin suallarını cavablandıran Respublika Endokrinoloji Mərkəzinin direktoru Rauf Cabbarov bildirib ki, hazırda ölkədə ən çox yayılan endokrinoloji xəstəliklər şəkərli diabet və qalxanvari vəzin xəstəlikləridir. Onun sözlərinə görə, bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da düzgün qidalanmama, qeyri-sağlam həyat tərzini artırıq çəkinin artmasına gətirib çıxarır: "Bu da bilavasitə şəkərli diabetin yaranmasına təkan verir. Buna görə də, ölkədə şəkərli diabet xəstəliyində artım müşahidə olunur. Bundan əlavə, illərlə qeydiyyatda

düşməyən diabet xəstəsi də maariflənərək, qeydiyyatda düşür".

Bu xəstəliyin daha çox hansı bölgədə yayılmasına gəlinə, R.Cabbarov qeyd edib ki, əhalisi çox olan bölgələrdə daha çox, az olan ərazilərdə isə daha az şəkərli diabet xəstəsi qeydiyyatdadır. Həkim vurğulayıb ki, bu xəstəlik bütün bölgələrdə yayılıb.

TƏCİLİ TİBBİ YARDIMA ƏN ÇOX HANSI XƏSTƏLİKLƏRƏ GÖRƏ MÜRACİƏT EDİLİR?

«Bakı şəhər Təcili və Təxirəsalınmaz Tibbi Yardım Stansiyasına gün ərzində orta hesabla 1500-1600 çağırış daxil olur; elə gün olur ki, bu rəqəm 1700-1800-ə çatır»

Bu barədə Trend-ə Bakı şəhər Təcili və Təxirəsalınmaz Tibbi Yardım Stansiyasının (BŞTTTTYS) Operativ işlər üzrə şöbəsinin baş həkimi Zemfira Vahidova bildirib. Baş həkimin sözlərinə görə, "stabil olaraq 9-10 faiz hallarda xəstələr, yəni təxminən 150 nəfər xəstəxanaya yerləşdirilir. Çağırışlar, əsasən, yol qəzaları, cərrahiyyə, zədələr (gün ərzində 30-35 zədə olur), ürək xəstəlikləri (infaktlar, ən azından 4-5 insult), doğuşlar (ən azı gündə 12-15 uşaq dünyaya gəlir), cürbəcür qanaxmalar (qadınlarda qanaxmalar, burun qanaxmaları, zədə alarkən qanaxmalar), bıçaqlanmalar, yoluxucu xəstəliklər və zəhərlənmələrlə (dəm qa-

zından, qidadan, dərmandan) bağlı olur".

Z.Vahidova qeyd edib ki, xəstəliklərin sayının dinamikası ilin fəsillərinə görə dəyişir: "Yay aylarında, əsasən, isti ilə əlaqədar güncürmələr, suda batmalar, ilansancmalar, əqrəbsancmalar, ümumiyyətlə, həşərat sancmaları çox olur. Payız aylarında xroniki xəstələrdə təzyiq, uşaqlarda epidemiyalarla bağlı kəskin respirator xəstəliklər, yazda xroniki xəstələrdə anemiyalar, qanazlığı, hemofiliyalı uşaqlarda vəziyyətin ağırlaşması daha çox olur. Qarşından qış ayları gəlir. Bu vaxtlar, ələlxüsus yanvar-mart aylarında çağırışlarımızın sayı 1800-ə, hətta 2000-ə çatır".

DİABET XƏSTƏLƏRİ ÜÇÜN YENİ İNSULİN İYNƏSİ

İranda diabet xəstələri üçün uzunmüddətli təsir gücünə malik yeni insulin iynəsi istehsal olunub

Bu barədə İSNA agentliyi xəbər verir. Məlumatla əsasən, istehsal olunan insulin iynəsinin qanda təsir müddəti artırılıb və bununla da insulinin tez-tez vurulmasından yarana biləcək problemlərin qarşısı alınır.

Yeni istehsal olunmuş insulin iynəsinin layihə rəhbəri Siyamək Birəvənd deyib ki, bir növ yağ turşusunu insulinə əlavə etməklə onun qanda təsir müddətini artırmaq olur: "Diabet xəstəliyinə görə gündə 3-8 saatdan bir insulin iynəsinin vurulması zəruridir. Bizim hazırladığımız insulini diabetdən əziyyət çəkənlər gündə bir dəfə, yatmaq istəyərkən istifadə edə bilər və 21-24 saat ərzində dərman öz təsirini qanda saxlaya bilər".

S.Birəvənd bildirib ki, istehsal olunan yeni preparatın digər ölkələrdə oxşarı yoxdur: "Bu dərman heyvanlar üzərində test olunub və onun geniş miqyasda istehsalı və bazara çıxarılması üçün işlər görülür". Onun sözlərinə görə, yeni insulin dərmanı İranın Razi Kimya Gahar korporativ şirkəti tərəfindən hazırlanıb.

MOZAIKA

“KAINAT GÖZƏLİ” SEÇİLDİ

*“Kainat gözəli – 2013” müsabiqəsinin qalibi
Venesueladan olan Qabriel İslər seçilib*

190 ölkənin yayımladığı bu müsabiqənin finalına 16 iştirakçı çıxmışdı. Qalibə 120 min dollar mükafatla yanaşı, başqa hədiyyələr də verilir. Bu isə 4 milyon dolları keçir. Qabriel İslər gözəllik tacını ötən ilki qalib Oliviya Kalponun əlindən alıb.

Yarışma “Kainat gözəli”-nin 60 illiyi ilə bağlı ilk dəfə Rusiyada keçirilib. Xatırladaq ki, ölkəmizi bu müsabiqədə Aysel Manafli təmsil edib.

BİR YAŞLI UŞAĞIN İNTERNET - HƏRRAC SƏRGÜZƏŞTLƏRİ

*İnternet-treydinqin və mobil texnologiyaların paralel inkişafı nəticəsində bəzən
valideynlərin başına məzəli əhvalat gəlir*

Məsələn, uşaqlarınızın mobil vasitələrlə oynamasının qarşısını ala bilməyənlər, heç gözləmədiyiniz halda ötən əsrin 60-cı illərindən qalma sınıq-salxaq maşının sahibi ola bilərsiniz.

ABŞ-ın Portlend şəhərində yaşayan 14 aylıq Sorella Stautun valideynləri daha bir avtomobil almaq fikrində olmamışlar. Amma sən saydığını say, gör, Sorella nə sayır. Atasının smartfonunu gizlicə ələ keçirən bu fərasətli qızciğaz təsadüfən “eBaty” internet-hərracının telefonda quraşdırılmış mobil əlavəsini açır. Təsadüflər bununla bitmir. Dəcəl körpə düymələri nizamsız şəkildə basaraq 1962-ci ilin istehsalı olan “Austin Healy Sprite” retromobilinin alınmasına dair saziş bağlayır.

Sorellanın “hədiyyəsi” valideynlərin büdcəsinə elə ciddi maddi ziyan vurmur. Pis gündə olan bu maşın Stautlar ailəsinə cəmi 225 dollara başa gəlir. Ancaq vəziyyət daha acınacaqlı ola bilərdi. Məsələn bundadır ki, ailənin başçısı Pol Staut bir qədər əvvəl qiyməti 38 min dollar olan “Porsche” avtomobilinin satışı barədə elanı gözdən keçirirmiş, əgər qızı xırdaca barmaqları ilə bir neçə dəfə başqa düymələri də bassa idi, Almaniya istehsalı olan bahalı sportkar ala bilərdi.

Pol Skaut “KOIN” telekanalına müsahibəsində demişdir ki, dəmir hissələrlə işləməyi bacarır və təsadüfən alınmış bu maşını saz vəziyyətə gətirməyə çalışacaqdır. Üstəlik, köhnə maşının taleyi də artıq müəyyənləşib. Valideynləri Sorellanın 16 yaşını tamam olanda maşını ona hədiyyə etməyə hazırlayırlar. Necə də olsa, maşını, axı, Sorella alıb.

ABŞ PREZİDENTİ MÜAVİNİNİN YEMƏYƏ PULU ÇATMAYIB

*Noyabrın 22-də ABŞ prezidentinin müavini
Co Bayden kafedə yemək alarkən, köməkçisindən 10 dollar borc alıb*

Bu haqda "USA Today" qəzeti yazıb. Bayden prezident Barak Obama ilə nahar etdiyi ənənəvi "Capriotti's" kafelər şəbəkəsinə gedib. Yeməyi götürüb, hesab 56 dollar 25 sent olub. Onu ödəməyə 10 dolları çatmayıb və köməkçisinə "Fren, 10 dollar borc verə bilərsiniz?"- deyər müraciət edib.

Kafenin əməkdaşları onu qonaq etmək istəyiblər. Ancaq prezidentin müavini hamısını ödəyəcəyini söyləyib: "Lazım deyil. Ödəyəcəyəm. Vilminqtonda "Capriotti's"-ə 40 ildir gedirəm. Həmişə də ödəmişəm".

Baydenin köməkçisinə borcunu qaytarması haqda məlumat yayılmayıb.

ATEİSTLƏR ÜÇÜN "KİLSƏ" YARADILDI

Böyük Britaniyada ateistlər üçün özünəməxsus "kilsə" yaradılıb

Bu qeyri-adi təşkilat Mançesterdə fəaliyyətə başlayıb. Məlumata görə, aqnostiklər və həyatda ümidləri boşa çıxmış insanlar "kilsə"yə gələrək, bir-birilə görüşür və mühazirələr oxuyurlar. Bu zaman tanrı və din barədə heç nə danışılmır.

Adi kilsələrdə olduğu kimi, burada da xor fəaliyyət göstərir, həmçinin ianələr toplanır. Lakin dini nəğmələr və "Bibliya" oxumaq əvəzinə, toplaşanlar tanınmış müğənnilərin hitlərini ifa edir və "Alisa möcüzələr ölkəsində" əsərini oxuyurlar.

"Kilsə"nin qurucularından biri qeyd edib ki, Böyük Britaniya əhalisinin təqribən 35 faizi ateistdir və həmin insanlara dəstək lazımdır.

ŞALVAR BİNA

*Çinin Suçjou şəhərində hündürlüyü 300 metr olan
"Şərq qapısı" adlı yeni göydələn inşa edilib*

Sinxua agentliyinin verdiyi məlumata görə, şəhər hakimiyyəti yeni göydələnin tikintisinin Suçjouya aparıcı global mərkəz şöhrəti gətirəcəyinə ümid edib. Lakin yerli sakinlər hesab edirlər ki, göydələn bir qədər qəribə görünür və şalvarı xatırladır. 74 mərtəbəli binanın layihəsini Böyük Britaniyanın "RMJM" arxitektura şirkəti hazırlayıb. Layihə müəlliflərinin fikrincə, göydələn Şərqə açılan qapını təcəssüm etdirməlidir. Dəyəri 700 milyon dollar qiymətləndirilən bina Çin sivilizasiyasının qalibiyyətini, müasir dünyada Çinin əhəmiyyətini də simvolizə etməlidir. Arxitektorların böyük zəhmət çəkməsinə, inşaatçıların onların ideyasını heyranediciliklə həyata keçirməsinə baxmayaraq, göydələnin ümumi görünüşü bir qədər qəribə alınıb. Əksər çinlilər göyə ucalan binanın kişi şalvarını xatırladığını düşünür, tənqidçilər isə göydələni xarici arxitektorların qarışıq ideyalar meydançası adlandırırlar.

ALMANIYANIN ƏN GÖZƏL TÜRKÜ

Almaniyanın Gelsenkirçen şəhərində bu il düzənlənən "Miss Turkuaz 2013" gözəllik yarışmasının qalibi 22 yaşlı Əlif Özkan olub

Türkiyə informasiya vasitələrinin məlumatına görə, ölkənin ən gözəl türk qadını seçilən universitet tələbəsi Əlifi ilk təbrik edən 51 yaşlı atası Yunus Özkan olub.

Jurnalistin "Əlif bikini ilə səhnəyə çıxanda narahat olmadınız?" sualına cavabında Yunus Özkan deyib: "Nədən bir problem olsun? Əlif özünə güvənən bir qızıdır, o nə etdiyini bilir".

Əlifin boyu 1 m 78 sm, çəkisi 59 kq-dır. 19 iştirakçı arasında o, birinciliyi ötən ilin qalibi Damla Bingöldən alıb

DAŞDAN YONULAN NƏRD LÖVHƏSİ

Bunu əslində nərddaxta yox, nərddəş adlandırmaq daha düzgün olardı

Daşdan, uzun müddət ərzində, millimetrlərlə yonularaq hazırlanan bu nərddaxta Şəmkinin Posanlı kəndində yaşayan 10-cu sinif şagirdi Xəyal Allahverdiyevin əl işidir. Olduqca zəhmət və vaxt tələb edən əl işlərinin hər biri 3-4 aya, bəzən 2 ilə başa gəlir. Bunlar arasında onun 1 ildən artıq üzərində işlədiyi nərddəş diqqət çəkəndir. Xəyal nərd üzərində son oyma işlərini həyata keçirir. O, bu cür işlərə uşaqlıq illərindən böyük həvəsinin olduğunu deyir. Gənc usta işlətdiyi iri ağ sal daşları kəndin ətrafındakı dağlardan gətirir. Nərd hələ tam hazır deyil, onun daha mənalı görkəm alacağı uzun müddətli zəhmətdən sonra mümkün olacaq. Xəyal deyir ki, nərddin zər və daşlarını da yonacaq, eləcə də lövhənin hündürdə durması üçün ona altlıq da hazırlayacaq.

Bütün işlərində daşdan qoparılan kiçik parçalardan istifadə edən usta Xəyal həmin daş parçalarından uşaqlar üçün müxtəlif

fiqurlar hazırlayır, rəngləyir və onları kiçik yaşlı məktəblilərə hədiyyə edir.

O deyir ki, daşdan olan nərddaxtanı xüsusi sevgi və maraqla hazırlayıb. Bir sıra məktəbli müsabiqələrində də fərqlənmiş gənc ustanın ən böyük arzusu Şuşanın dağlarını görməkdir.

YAPONİYADA 5 MİLYON DOLLARLIQ YOLKA SATIŞA ÇIXARILIB

Tokioda "Tanaka Kikinzoku" zərgərlik şirkəti dəyəri 500 milyon iyen (5 milyon ABŞ dolları) olan xalis qızıldan hazırlanmış Milad ağacını satışa çıxarıb

Hündürlüyü 2,4 metr olan ağacın hazırlanmasına təxminən 43 kq-a yaxın qiymətli metal sərf olunub. Trend-in məlumatına görə, bu barədə "Forbes" Yaponiya mətbuatına istinadən xəbər verir.

Ağac Mikki Mausun, onun hava şərtlərində uçan dostları Minni və Donald Dakin təsvirləri ilə bəzədilib. Qızıl yolka öz alıcısını dekabrın 25-də zərgərlik şirkətinin paytaxtın Gindzao məhəlləsindəki mağazasında gözləyəcək. Orada, həmçinin qiyməti 1,62 milyon iyen (16 min dollardan artıq) olan mini-yolkalar da satılır.

Qeyd edək ki, bununla şirkət ötən ilki rekordunu qırıb. Belə ki, 2012-ci ilin noyabrında şirkət dəyəri 4,2 milyon dollar olan yolkanı satışa çıxarmışdı.

Tarixdə ən bahalı Milad ağacı isə 2010-cu ildə Əbu Dabidəki (BƏƏ) dəbdəbəli "Emirates Palace" hotelində qurulmuşdu. Ağacın öz dəyəri bir neçə min dolları ötməsə də, onun üzərindəki oyuncaqların hazırlanmasına bir neçə milyon dollar vəsait sərf edilmişdi: oyuncaqların hazırlanmasında mirvaridən, qızıldan, brilyantlardan, safir və zümrüdlərdən istifadə olunmuşdu. Ağacdən, eyni zamanda, zinət əşyaları - saatlar, bilərziklər, boyunbağlar da asılmışdı. Nəticədə Yeni il yolkasının qiyməti 11 milyon dollar təşkil etmişdi.

“BAKİ-2015” AVROPA OYUNLARININ LOQOSU TƏQDİM OLUNMUŞDUR

2015-ci ilin iyun ayında Azərbaycanın paytaxtı Bakıda keçiriləcək ilk Avropa Oyunlarının rəsmi loqosu noyabrın 23-də Avropa Olimpiya Komitəsinin (AOK) Romada keçirilən 42-ci Baş Assambleyasında təqdim olunmuşdur

Assambleyanın son günü “Bakı–2015” Avropa Oyunlarının təqdimatı çərçivəsində Azərbaycanın gənclər və idman naziri Azad Rəhimov birinci Avropa Oyunlarının rəsmi loqosunu təqdim etmişdir.

Azad Rəhimov çıxışında bildirmişdir ki, xalqımız ilk dəfə keçiriləcək Avropa Oyunlarına ev sahibliyi etməkdən böyük fərah hissi duyur. O demişdir: “Bizim loqomuz xalqımızın idman irsindən qürur duymasını, qonaqpərvərliyə sədaqətimizi, ölkəmizin idman, biznes və turizm mərkəzi kimi mövqeyini əks etdirir”.

AOK-un prezidenti Patrik Hikki “Bakı–2015” Avropa Oyunlarının rəsmi loqosunun təqdim edilməsinin tədbirə hazırlıq istiqamətində vacib bir mərhələ olduğunu diqqətə çatdırmışdır. O demişdir: “Avropa tarixində ilk dəfə qitə üzrə multi idman tədbiri keçiriləcək. Əksər avropalı atletlər üçün bu tədbir böyük əhəmiyyət daşıyacaq”. Avropa Oyunlarında

49 ölkədən 5400-dən çox atlet 18 idman növü üzrə yarışacaq.

35 yaşlı azərbaycanlı dizayner Adəm Yunisov tərəfindən tərtib edilmiş bu yeni loqo alov, su, əfsanəvi simurq quşu, xalı və nar da daxil olmaqla, ölkəmizin qədim və müasir mədəniyyətini əks etdirən beş başlıca elementi bir araya gətirmişdir. A.Yunisovun açıq ictimai müsabiqə nəticəsində seçilmiş loqo tərtibatı ölkənin təbii gözəlliklərini, mədəniyyət və irsini, o cümlədən Avropanın ən sürətlə inkişaf edən şəhərlərindən biri kimi Bakının assosiasiyasını təsvir edir. Bu loqo, həmçinin, İspaniyanın Atletiko Madrid futbol klubunun oyunçularının idman köynəklərini də bəzəyəcək.

Tədbirdə, həmçinin “Bakı–2015” Avropa Oyunları ilə bağlı stend də qurulmuşdur. Milli geyimli gənclər assambleya iştirakçılarında paytaxtımızın görməli yerlərini əks etdirən şəkillərdən ibarət albom, üzərində “Bakı–2015” Avropa Oyunlarının loqosu həkk olunmuş döş nişanı və digər hədiyyələr paylanmışdır.

AVROPA OYUNLARININ PROQRAMINA DÖRD İDMAN NÖVÜ DƏ DAXİL EDİLDİ

Üzgüçülük, suyatullanma, sinxron üzgüçülük və su polosu Avropa Oyunlarının proqramına rəsmən daxil edildi

Bu barədə memorandumu noyabrın 26-da Avropa Olimpiya Komitəsinin (AOK) prezidenti Patrik Hikki, Avropa Üzgüçülük Liqasının başçısı Paolo Barelli, Azərbaycanın gənclər və idman naziri Azad Rəhimov

imzalamışlar. Avropa Üzgüçülük Liqasının məlumatına görə, Avropa Oyunlarında yunior qitənin bütün əsas yığma komandaları çıxış edəcəklər.

İRANLI QADINLARA FUTBOL OYUNLARINA GETMƏYƏ İCAZƏ VERİLMƏLİDİR

Bu təkliflə FİFA prezidenti Yozef Blatter çıxış edib

Y.Blatter noyabrın 8-də Tehrana rəsmi səfəri zamanı bu məsələni İranın vitse-prezidenti və parlament sədri ilə müzakirə edib.

Qeyd edək ki, İran qanunlarına görə, qadınlara kişi komandalarının oyunları zamanı stadiona getmək qadağan edilib. Hökumət və dini liderlər hesab edirlər ki, tribunallarda hər iki cinsin nümayəndələrinin olması onların mənəviyyətinə ziyan vurur.

AOK-UN İCRAIYYƏ KOMİTƏSİNƏ İLK DƏFƏ AZƏRBAYCANLI SEÇİLMİŞDİR

AOK-un Romada keçirilən 42-ci Baş Assambleyasında 2013-2017-ci illər üzrə AOK İcraiyyə Komitəsinə prezident, vitse-prezident, baş katib, xəzinədar və üzvlər seçilmişdir

İlk dəfə olaraq Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin vitse-prezidenti Çingiz Hüseynzadə AOK İcraiyyə Komitəsinə üzv qəbul edilmişdir.

Tədbir çərçivəsində AOK-un növbəti, 43-cü Baş Assambleyasının Azərbaycanda keçirilməsi ilə bağlı qərar qəbul olunmuşdur. Qərarla bağlı sənədi Çingiz Hüseynzadə, Patrik Hikki və Rafael Paqnozzi imzalamışlar.

“AOK İcraiyyə Komitəsinə azərbaycanlı nümayəndənin üzv seçilməsi ölkəmizin idman tarixində ilk dəfə baş verən önəmli bir hadisədir”. Bu sözləri Azərbaycanın gənclər və idman naziri Azad Rəhimov AzərTAc-a müsahibəsində demişdir. Nazir qeyd etmişdir ki, Azərbaycanda idman sahəsində əldə olunan nailiyyətlər, ölkəmizin bir çox mütəbər yarışlara ev sahibliyi etməsi və bu istiqamətdə qazandığı təcrübə göz qabağındadır. Məhz bu səbəbdən AOK həyata keçirilən tədbirləri yüksək qiymətləndirmişdir.

AOK-un 43-cü Baş Assambleyasının Bakıda keçirilməsinə münasibət bildirən Azad Rəhimov vurğulamışdır ki, bu qərar ölkəmiz üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda beynəlxalq idman yarışlarının yüksək səviyyədə təşkili və bu tədbirlərdə qazandığımız uğurlar ölkə idmanının inkişafının göstəricisidir.

Qeyd olunmuşdur ki, AOK-un 43-cü Baş Assambleyasının iştirakçıları Bakıda aparılan islahatlarla yaxından tanış olmaq imkanı əldə edəcəklər.

“QIZIL BUTS” MESSİYƏ VERİLDİ

Avropa İdman Nəşrləri Assosiasiyası “Barselona” və Argentina millisinin hücumçusunu “Qızıl buts”la mükafatlandırmışdır

İspaniyanın “Barselona” klubunun hücumçusu Lionel Messi 2012/2013-cü il mövsümünün yekunlarına əsasən, “Qızıl buts” mükafatına layiq görülmüşdür.

AzərTAc xəbər verir ki, argentinalı futbolçu üçüncü dəfə bu nailiyyəti təkrarlamaqla yeni rekord müəyyənləşdirmişdir.

Avropa İdman Nəşrləri Assosiasiyası “Barselona” və Argentina millisinin hücumçusu Lionel Messini “Qızıl buts”la mükafatlandırmışdır. İyirmi beş yaşlı futbolçu UEFA-ya daxil olan ölkə çempionatlarında ən çox qol vurduğuna görə bu mükafata sahib çıxmışdır. Messi ötən mövsümdə İspaniya La Liqasının 32 oyununda meydana çıxmış və 46 dəfə fərqlənmişdir. Futbolçu çempionatda iştirak edən bütün komandaların qapısına yol tapmışdır.

Daha əvvəl o, 2010 və 2012-ci illərdə buna nail olmuşdu. Mükafat uğrunda mübarizədə Messinin əsas rəqibi “Real”ın futbolçusu Kriştiano Ronaldo idi. İki dəfə “Qızıl buts”a sahib çıxan portuqaliyalı ötən mövsümdə Messidən 12 qol az vurmuşdu.

Qeyd edək ki, cənubi amerikalı futbolçu həmçinin son 4 ildə qazandığı “Qızıl top”a namizədlər arasındadır. Bu mükafatın qalibi yanvarın 13-də məlum olacaq.

YENİ DÜNYA ÇEMPİONU MAQNUS KARLSEN

Maqrus Karlsen dünya şahmat tacı uğrunda mübarizədə Vişvanatan Ananda qalib gəldi

Norveç şahmatçısı Maqrus Karlsen Hindistanın Çennay şəhərində şahmat üzrə dünya çempionu adı uğrunda keçirilən matçda Hindistan şahmatçısı Vişvanatan Ananda noyabrın 23-də vaxtından əvvəl qalib gəlmişdir.

Karlsenin ağ fiqurlarla oynadığı onuncu partiyada 65-ci gedişdə heç-heçə qeydə alınmışdır.

Bu oyundan sonra V.Anand dünya çempionu adını saxlamaq imkanından məhrum olmuşdur, çünki 12 partiyadan ibarət matçda hesab namizədin xeyrinə 6,5-3,5 olmuşdur.

Xatırladaq ki, V.Anand 2007-ci ildə dünyanın ən güclü şahmatçılarının turnirində qazandığı çempion adını Vladimir Kramnik, Veselin Topalov və Boris Gelfandla matçlarda qoruyub saxlamışdı.

FIDE-nin siyahısında ən yüksək reyting əmsalına malik olan M.Karlsenin noyabrın 30-da 23 yaşı tamam olmuşdur.

M.Karlsen Londonda namizədlərin turnirində əlavə göstəricilər üzrə yekun protokolunda rusiyalı Vladimir Kramniki geridə qoyaraq, V.Anandla qarşılaşmaq hüququ qazanmışdı.

UEFA-NIN REYTING CƏDVƏLİ

UEFA 2013-2014-cü il mövsümü üçün futbol klublarının reyting cədvəlini açıqlamışdır

Siyahıda ilk pillədə “Atletiko Madrid” klubudur. Onun ardınca “Bavariya”, üçüncü “Real Madrid”, dördüncü “Barselona”, beşinci isə PSJ komandalarıdır.

Azərbaycan klublarında reyting sıralamasında geriləmə müşahidə olunur. Belə ki, ötən mövsüm son açıqlanan reytinglə müqayisədə “Qarabağ” 7 pillə geriləyərək 99-cu olmuşdur. “Neftçi” əvvəlki yerini qoruyub saxlamışdır - 129. “Xəzər-Lənkəran” 4 xal itirərək 173-cü, “İnter” isə 174-cü yerdə qərarlaşmışlar.

Maraqlıdır ki, “Xəzər-Lənkəran” və “İnter” kollektivləri “Fəxrəbaxça” kimi komandalardan ön sırada dayanmışdır.

BRAZİLİYA ÇEMPİONATININ ƏN YAXŞI FUTBOLÇUSU

“Kruzeyro” klubunun yarımmüdafiəçisi Everton Ribeyro Braziliya çempionatının ən yaxşı futbolçusu adına layiq görülmüşdür. Ribeyro ötən mövsümdə komandasının heyətində 34 oyun keçirmiş, 7 qol vurmuş və 11 məhsuldar ötürmə vermişdir. “Kruzeyro”nun çalışdırıcısı Marselo Oliveyra isə çempionatın ən yaxşı məşqçisi seçilmişdir. O, komanda ilə birlikdə çempionluq tituluna yiyələnmişdir.

ALLAH RƏHMƏT ELƏSİN!

Xəzər Universitetinin kollektivi Azərbaycan Dövlət İdarələri və İctimai Xidmət İşçiləri Həmkarlar İttifaqı Nizami Rayon Komitəsinin sədri Hacımurad Həniyəyevə əzizi

NİGAR MUSA QIZI HƏNİFƏYEVANIN

vəfatından kədərləndiyini bildirir, dərin hüznə başsağlığı verir.
Allah rəhmət eləsin!